

PRIRODNO PRAVO I MIROLJUBIVE INTEGRACIJE

Uvodna usmena reč koju je Autor održao na Dvadesetprvom susretu Kopaoničke škole prirodnog prava koji je bio posvećen opštoj godišnjoj temi »PRAVO I MEĐUNARODNE INTEGRACIJE« u okviru stalnog naslova škole »Pravda i pravo« koji je održan 13–17. decembra 2008. godine.

Na ovom simpozijumu podneseno je 355 referata raspoređenih u 6 tematskih oblasti (katedri) Heksagona prirodnog prava: I. *Pravo na život* (život, zdravlje, ekologija); II. *Pravo na slobodu* (krivično-pravna i procesna zaštita ličnosti; sloboda ličnosti – opšta sloboda i porodičnopravna sloboda ličnosti; upravno-pravna zaštita slobode); III. *Pravo na imovinu* (kodifikacije; svojina i druga stvarna prava; svojina i nasleđe; restitucija i privatizacija; porezi i poreska politika; ugovor i odgovornost za štetu; privredna društva; privredni ugovori; banke i bankarski poslovi; osiguranj; radni odnosi); IV. *Pravo na intelektualnu tvorevinu* (industrijska svojina, autorsko pravo); V. *Pravo na pravdu* (sud u koneksitetu pravde – sudska praksa, procedura, izvršenje; međunarodni odnosi i pravda – međunarodno pravo – elementi inostranosti; pravo Evropske Unije); VI. *Pravo na pravnu državu* (pravna država – teorijska i praktična iskustva).

Tekst ove usmene reči zabeležen je audio-tehnikom i kasnije autorizovan (sa označenjem međunaslova) i publikovan pod istim naslovom u časopisu »Pravni život« br. 1–2 iz 2009. godine.

Poštovane kolege,

Vi, koji donosite Dvadesetprvu godinu života Kopaoničke škole prirodnog prava,

Vi, koji i na taj način izražavate kontinuitet univerzalne pravde kao majke pravednog prava,

Uvaženi gosti koji dolazite sa različitih meridijana, evropskih i vanevropskih, osećajte se kao kod svoje kuće, jer svi smo u ovoj familiji sui iuris, a niko alieni iuris, bez obzira na razlike po rođenju ili bilo kom dostojnom ubeđenju,

Dame i gospodo,

Savremeni svet živi u mozaiku integracije. Kao što čovek, nošen nagonom društvenosti, čini deo svakog socijabiliteta, tako i sve njegove asocijacije, državne i nedržavne, nalaze svoj *modus vivendi* u čitavom spletu međuzavisnosti i uzajamne uzročnosti opštih društvenih vrednosti.

Opštost sinteze

Te vrednosti, u prošlosti, ispoljene na širokim prostorima kulturnog identiteta određenih zajednica, danas, usled visokog razvoja tehničkog i socijalnog uma, doživljavaju opštost sinteze. I ta sinteza izgradila je višespratno zdanje koje se zove *Međunarodne integracije*.

Tom međunarodnom zdanju posvećujemo Dvadesetprvu godinu života Kopaoničke škole prirodnog prava.

Pod plavim nebom

Prošle jubilarne godine, kao što znate, opšta tema je bila Pravo i sloboda, pa ranijih godina: Pravo i humana budućnost, Pravo i univerzalne vrednosti, Pravo i kulturne razlike, Pravo i demokratska kultura – i tako redom sve do prve godine, sve do rođenja Škole pre dvadesetjedne godine.

Pod svodom ovih opštih tema i pod prozračnim plavim nebom Kopaonika, ova Škola je izgrađivala svoj naučni i stručni stav o brojnim pitanjima univerzalnih i regionalnih vrednosti materijalne i intelektualne kulture.

Doduše, to plavo nebo Kopaonika, dejstvom prirodnih zakona, često je bilo prekriveno crnim oblacima, ali oni su se, pred nebeskim razumom, brzo povlačili, ostavljajući svetlost plavetnila kao simbol prirodne pravde.

Tako nije bilo sa crnim oblacima, koji su, po nekoj iskrivljenoj simetriji dolazili od ljudske ruke oružane nepravde, oblaci koji za razliku od prirodnih, nikako da se povuku, i evo ih i danas tu, u mnogim delovima savremenog sveta, kao beležnici ljudske antiumnosti. Ne-poštovanje i grubo gaženje proklamovanih i kodifikovanih prirodnih prava čoveka i njegovih miroljubivih integracija, stoje kao dokaz savremene dehumanizovane vlasti, nacionalne i nadnacionalne.

Dakle, u takvim uslovima, opštim i posebnim, Kopaonička škola je preživela svoje rano detinjstvo, i evo je danas u punoj energiji svoje punoletne mladosti.

Podsećanja

O radu i rezultatima Škole, ovom prilikom neću detaljno govoriti, jer sam to učinio prošle jubilarne godine kada sam ceo rad Škole predstavio kroz tri dimenzije: naučni rezultati Škole, izdavačka delat-

nost Škole, moć Škole da okuplja veliki deo pravničkog sveta domaće i inostrane javnosti.

Ipak, podsećanja radi, a i zbog jednog broja učesnika koji su ove godine prvi put došli na ovogodišnje zasedanje Škole, evo samo, kako bi sudskim rečnikom rekli, izreke ili dispozitiva, a obrazloženja se nalaze u publikovanim tomovima.

Kada je reč o *naučnim rezultatima* Škole, treba reći, da u okviru Heksagona kao oblika naučnog uopštavanja prirodnih prava (ili ljudskih prava kako je to danas moderno reći), Škola je: postavila teoriju triparticije kojom je iskazan odnos prirodnog i pozitivnog prava – uzorni, supsidijarni i korektivni odnos; utvrđen je stepen demokratije kao uslov pravne države, a to je demokratska kultura za razliku od vulgarne i simulovane demokratije; postavljena je Skica teorije tolerancije kao izraza duhovne slobode i kulture razuma; konstatovan je nesklad između proklamovanih i neostvarenih ljudskih prava i imenovani uzroci te pojave; postavljena je teorija zloupotrebe ljudskih prava, kao i uzroci te pojave; primenjena je kategorija komutativne i distributivne pravde na različitim poljima ljudskih prava; formulisano je 12 tablica sudijske nezavisnosti u kontekstu trodelne podele vlasti; izrečen je argumentovan stav o svakoj vrsti nasilja koje je antipod pravnoj državi i demokratskoj kulturi; uneto je više jasnoće u aktuelnoj terminologiji ljudskih prava.

Kao što se vidi, stvoren je jedan naučni pokret zasnovan na dva stuba: tradiciji filozofije pravde prirodno racionalnog smera i na kulturi kodifikacije ljudskih prava kao univerzalnih vrednosti opšte i regionalne kulture.

U pogledu *izdavačke delatnosti* može se navesti snažna publicistička delatnost koja danas čini čitavu biblioteku od preko 70 tomova, koja je nastala tako što se svake godine publikuje preko pet hiljada stranica štampanog teksta u četiri ili poslednje dve godine u šest tomova, svaki sa po hiljadu stranica teksta. Autori ovih tekstova čine širok mozaik pravničkog sveta, počev od eminentnih autoriteta prava iz zemlje i inostranstva, pa preko pravnika iz prakse, sve do mladih ljudi koji započinju svoju naučnu i stručnu delatnost. Bibliografija svih radova zaključno sa ovom 2008. godinom publikovana je i može se besplatno dobiti u stručnoj službi Kopaoničke škole prirodnog prava.

Preko objavljenog konkursa, ove godine pristiglo je 430 referata, a štampano je 355 referata u šest tomova. Koristim priliku da saopštim da svi prispeli referati nisu mogli biti štampani, ne samo zbog toga što nisu bili prilagođeni opštoj temi, već, pre svega, zbog finansijskih razloga. Zbog toga ovde činim javno priznanje autorima referata koji za ovu priliku nisu mogli biti objavljeni, sa zahvalnošću na razumevanju i sa obećanjem da će mnogi od njih biti objavljeni drugom prigodnom prilikom. Pri tome, dužan sam da kažem da ni ovako veliki broj referata ne bi bio objavljen da nije bilo razumevanja od strane donatora koji su ovde na ovim tablama označeni sa usrdnom zahvalnošću u ime svih učesnika i pobornika Kopaoničke škole prirodnog prava. Kada je reč o izdavačkoj delatnosti, posebno želim da istaknem Deklaraciju Kopaoničke škole prirodnog prava koja je 2002. godine štampana u jednoj knjizi na šest svetskih jezika i na taj način postala dostupna širokom auditorijumu pravničkog sveta sa različitih jezičkih područja (engleski, francuski, nemački, španski, ruski, kineski).

Pored naučnih rezultata i izdavačke delatnosti, Škola je u proteklom periodu uspeła da *okupi* širok krug domaće i inostrane pravničke javnosti (više hiljada) i to iz svih oblasti pravnih disciplina. U proseku svake godine Kopaoničku školu prirodnog prava poseti oko 2.500 učesnika i to iz više desetina evropskih i vanevropskih zemalja.

Zbog svega ovoga Škola je dobila brojna *međunarodna priznanja* preko časopisne literature na više jezika (francuskom, engleskom, nemačkom, poljskom). Jedan broj tih autora prikaza Škole nije više na ovom svetu i ja im i ovom prilikom izražavam dužan pijetet. Onima koji su i danas sa nama upućujem kolegijalnu zahvalnost koja se meri najvećim brojem metara nadmorske visine Kopaoničkog vrha prirode.

U tom kontekstu je i veliko priznanje koje je Škola dobila 2005. godine u vidu *moralnog pokroviteljsvta* od strane Organizacije UN za edukaciju, nauku i kulturu (UNESCO) sa obrazloženjem da projekti i publikacije Kopaoničke škole prirodnog prava predstavljaju poseban interes za UNESCO jer one nesumljivo doprinose unapređenju ljudskih prava u okviru sistema UN, i dalje, prošle godine, poruka UNESCO da je Kopaonička škola *važan međunarodni događaj* i da je Kopaonička škola prirodnog prava prirodni saveznik UNESCO.

Proizilazi

Imajući u vidu ostvarene rezultate Škole, ovde prikazane kroz tri dimenzije, zaključak je nedvosmislen: Kopaonička škola prirodnog prava za dve decenije svoga života ostala je dosledna svojoj naučnoj i stručnoj vokaciji i na taj način se zaštitila od svake izvanpravne, a posebno, dnevno političke agresije. Da nije tako postupala danas je ne bi bilo ili bi vegetirala kao derivat neke političke partije sa neizvesnom i promenljivom sudbinom. Dakle, ona nikome ne šalje dnevno političke brzogovorne niti menja svoju odjeću po meri bilo koje političke prolaznosti.

Drukčije ne može ni biti kada se zna da je njena naučna stalnost i istrajnost zasnovana na univerzalnim vrednostima filozofije prirodnog prava, od Aristotela i pre njega, do Kanta i posle njega, sve do danas proklamovanih ljudskih prava kodifikovanih u okvirima Ujedinjenih nacija i drugih miroljubivih integracija.

Zlonamerni recidivi

U svom ranom detinjstvu Kopaonička škola je bila na udaru, jednom s jedne leve strane, drugi put s desne strane, kao na Pančićevom vrhu gde se vetrovi susreću, a nekada i na udaru pomešanih vetrova, kao što je to bilo 1998. godine, kada Škola, u prisustvu vlasti, nije održala svoj redovni tada Dvanaesti susret. Ali, to je neko davno prošlo vreme koje nije vredno sećanja, bar kada je reč o naučnom kontinuitetu Škole.

Nažalost, i danas tu negde poslednjih meseci, bilo je čak i u zvaničnoj i medijskoj javnosti nekih kvalifikacija koje su plod zlonamerne mašte, prestupa zakona, ili, prosto govoreći, običnog trača i zavisti onih koji nikako da napuste svoju revolucionarnu svest kao izvor prava i da se upute avenijom zakonskog prava, a ne da i dalje tumaraju šumama antiprava.

Razume se, to je za život Kopaoničke škole prirodnog prava toliko mala, bezvredna i stupidna stvar, da ne zaslužuje ni da se pomene, i zato ću, možda, ako se setim, na kraju ove uvodne reči koja će biti posvećena našem pravu, ipak da je pomenem, ali samo u sklopu izlaga-

nja o pravnoj i antipravnoj državi, dakle, iznoseći argumente i uzroke pojave vladavine prava i vladavine pravne nesigurnosti.

A dotle, evo još jednog, po ko zna koji put ponovljene poruke: na svo zlo neznanja ili namerne destrukcije opštih vrednosti, ova Škola odgovara lepotom dobrog. I više od toga: odgovara otvorenim vratima slobodne naučne misli. U tom smislu Kopaonička škola prirodnog prava i ovom prilikom upućuje javni i opšti poziv svim pravnicima dobre volje bez obzira na različitost njihovih ubeđenja. Samo snagom boljeg argumenta, a ne destrukcijom, možemo izgrađivati pravnu državu. Drugim rečima, ako već neće da grade u čije ime razgrađuju već stvorene i međunarodno priznate vrednosti koje je Kopaonička škola izgradila na polju opšte i naše intelektualne kulture.

Okean međunarodnih integracija

Ali, vratimo se, ili bolje reći, počnimo sa nekim markantnim mestima naše ovogodišnje opšte teme *Pravo i međunarodne integracije*.

To je tema koja obuhvata čitav okean integracija različitih po svom izvoru i cilju, sadržini i teritorijalnim dimezijama, i svim drugim obeležjima koja su saobrazna prirodi konkretne integracije.

To mogu biti i najčešće jesu: ekonomske, finansijske i političke integracije; pravne, socijalne, edukativne, naučne i kulturne integracije; verske integracije; vojne, bezbednosne i odbrambene integracije u vidu vojnih saveza i blokova; zdravstvene i ekološke integracije – i sve druge srodne ili manje srodne već pomenutim integracijama.

Međutim, sve one, mogu se danas svesti na sistem proklamovanih i kodifikovanih ljudskih prava u okviru Ujedinjenih nacija, njenih organa, kao i drugih izvedenih međunarodnih institucija i opšteprihvaćenih pravila i standarda međunarodne zajednice.

Dve vrste integracija

Sudeći po savremenom dejstu, efektima i ishodištu u svakodnevnom realnom životu, čini se, da se mogu prepoznati dve vrste antiomnih integracija:

(1) integracije, inspirisane vrlinom jednakog postupanja sa jednakim stvarima u smislu komutativne i distributivne pravde, koje vrše ujednačavanje univerzalnih vrednosti putem multikulturne tolerancije (ekonomske, političke, klasne i rasne, religijske, jezičke, nacionalne, svojinske i ugovorne – dakle, tolerancije bez obzira na razlike po rođenju ili bilo kom dostojnom ubeđenju) – a sve to u nastojanju ostvarenja kulture mira kao uslova sveopšte dobrobiti čovečanstva, očuvanju tekovina njegove prošlosti i razvoja humane budućnosti;

(2) integracije koje, bez obzira na njihove mirovne ili naivne nazive, vođene namerom sveopšte vlasti radi postizanja različitih interesa, silom ucene, arogancijom moći, ili upotrebom oružja, gaze proklamovana imunitetska ljudska prava, državne i nedržavne subjektivitete – takve integracije vode čovečanstvo u nekulturu rata gde univerzalne vrednosti u agoniji doživljavaju svoj kraj. S obzirom na savremena sredstva za masovno uništavanje ljudi, takvi postupci mogu dovesti, ne više do sukoba ideologija što je bila pojava prošlog veka koja je odnela milionske žrtve, već i do sudara civilizacija koji preti opštom kaktlizmom opstanka.

Kriterijum razlikovanja

I sada nastaje pitanje: po kome kriterijumu razne vrste integracija pripadaju jednoj od dve označene grupacije.

Odgovor se može videti u stepenu ostvarenja proklamovanih i kodifikovanih ljudskih prava u okviru Ujedinjenih nacija i drugih srodnih međunarodnih organizacija, gde kultura mira čini temelj njihovog legislativnog opusa.

Drugim rečima, brojne integracije, javne ili tajne, na različitim područjima društvenog života i na različitim delovima sveta – ostvaruju ili delimično ostvaruju ili ne ostvaruju ili grubo i svesno krše proklamovane i pravno zaštićene univerzalne vrednosti, kao što su: dostojanstvo čoveka, kultura mira, samosvesna sloboda, nauka kao istraživačka i istinoljubiva težnja, religija kao svojstvo različitih civilizacija, demokratska jednakost i međukulturna tolerancija, pravda i aktivna pravičnost, pravna država i pravna sigurnost, dakle, ljudska prava kao sinteza organizovane umnosti.

Empirijski pokazatelji, često opštepoznati koje ne treba posebno dokazivati (npr. razni oblici terorizma) ukazuju na mesto pojedinih integracija koje one zauzimaju u gore označenim grupacijama.

Integracije koje po svom cilju, javnom delovanju, i opštepoznatim rezultatima u ostvarenju proklamovanih univerzalnih vrednosti, i koje stoga pripadaju prvoj grupaciji, uživaju brojčanu prednost u odnosu na integracije druge grupacije. Međutim, integracije druge grupacije, iako brojčano manje, poseduju nadmoć u agresiji sile, ucene i nasilja (*vi, clam, precario*) i svojom destruktivnom čulnošću ugrožavaju zajedničku umnost ispoljenu kroz kodifikatorske akte univerzalnih vrednosti čovečanstva.

Otuda, integracije prve grupe jedino mogu poneti epitet miroljubivih integracija kojima je posvećen ovaj uvodni referat. Radi boljeg praćenja, evo redosleda izlaganja: pojam i pojedine vrste integracija; Evropska unija kao jedna od savremenih velikih integracija; globalizam kao sistem integrativnih procesa; racionalno prirodno pravo kao kohezioni faktor miroljubivih integracija; postojeće stanje i perspektive našeg prava u integritetu ljudskih prava; i najzad, zaključna razmatranja.

1. POJAM I VRSTE INTEGRACIJA

Pojam integracija

Kao što sam već naglasio u ovom uvodnom izlaganju, ovde će biti reči samo o miroljubivim integracijama, dakle, onim kojima se ostvaruju univerzalne vrednosti na dobrobit zajedničkog života organizovanog na kulturi razuma i vrlini pravde.

U tom smislu, čini se, da se integracije mogu definisati kao koordinirane aktivnosti dva ili više subjektiviteta povezanih zajedničkim pravilima radi ostvarenja određene dozvoljene svrhe na različitim nacionalnim i nadnacionalnim područjima društvenog života, kao što su: kultura, ekonomija, pravo, politika, nauka, religija, zdravstvo, voj-ska, ekologija, kao i druga srodna područja.

Svrha radi koje se osniva ili pristupa već postojećoj integraciji, može biti sve što nije zakonom zabranjeno i što nije protivno moralnim imperativima nacionalnog i međunarodnog javnog porekta.

Organizaciona struktura pojedinih integrativnih tvorevina može biti čvrsto postavljena u smislu zasnovanog pravnog subjektiviteta sa pravnom i poslovnom sposobnošću, koji je uređen opštim aktima (statutom, pa čak i ustavom, npr. Ustav UNESCO ili Ustav svetske zdravstvene organizacije) kojima se predviđaju zajednički organi, kao i oblici i sadržina njihove nadležnosti. Naprotiv, postoje i brojne integracije koje nemaju ovako postavljenu organizacionu strukturu, ali koje egzistiraju i razvijaju svoju delatnost u smislu celine, shodno prirodi i ciljevima konkretne integracije.

Oblast kulture

Kada je reč o integracijama u oblasti kulture, obrazovanja, prirodnih i humanističkih nauka, komunikacija i informatike, treba istaći da u ovim oblastima postoje brojne regionalne i univerzalne integracije.

U tom smislu, na prvom mestu stoji Organizacija ujedinjenih nacija za obrazovanje, nauku i kulturu (UNESCO) kao specijalizovana institucija UN osnovana 1945. godine sa ciljem da svojim radom i uticajem doprinese održavanju mira i bezbednosti u svetu posredstvom kulture, nauke i prosvete, radi poštovanja pravde i prava čoveka. UNESCO je u svom višedecenijskom radu (preko 60 godina) podsticao i pomagao širenje opšte i profesionalne kulture među narodima.

Ta kulturna integracija danas okuplja skoro sve zemlje sveta (193) i ona je izrasla u univerzalnu instituciju kulturne misije savremenog sveta. Taj rad je neraskidivo vezan sa svim dokumentima Ujedinjenih nacija, a pre svega, za Univerzalnu deklaraciju o pravima čoveka iz 1948. godine.

I upravo prošle godine (2007) ovde u ovoj dvorani imali smo priliku da čujemo poruke koje je Koičiro Macura generalni direktor UNESCO, uputio javnosti upravo povodom 60 godina života ove Deklaracije.

Univerzalna deklaracija o kulturnoj raznolikosti

Iz bogatog opusa UNESCO, ovde ćemo, zbog ograničenog vremena pomenuti samo Univerzalnu deklaraciju o kulturnoj raznolikosti iz 2001. godine, koja sadrži pet poglavlja i to: identitet, raznolikost i pluralizam, kulturna raznolikost i ljudska prava, kulturna raznolikost i kreativnost, kulturna raznolikost i međunarodna solidarnost.

Već iz ovih naslova pojedinih poglavlja može se videti značaj ovog teksta. Po njemu, kulturna raznolikost je isto toliko potrebna čovečanstvu kao što je biodiverzitet potreban prirodi. U tom smislu ona treba da se prizna i potvrdi za dobrobit sadašnjih i budućih generacija. Pri tome, kulturna prava su sastavni deo ljudskih prava, koja su univerzalna, nedeljiva i međusobno povezana. Uz ovu Deklaraciju formulisan je i Akcioni plan za primenu ove Deklaracije koji sadrži 20 tačaka konkretnih poruka i preporuka šta treba uraditi radi ostvarenja ovih ciljeva: unapređenje razmene i znanja, hrabrenje jezičke raznolikosti, digitalna pismenost, kulturna politika.

Deklaracija o principu tolerancije

Posebno ističemo Deklaraciju UNESCO o principima tolerancije iz 1995. godine, jer je u njoj obuhvaćen ceo sistem tolerancije u različitim sferama društvenog života na nacionalnom i nadnacionalnom planu. Tu je određen pojam tolerancije rečima da je tolerancija poštovanje, prihvatanje i izražavanje bogate raznolikosti svetskih kultura, naših oblika izražavanja i načina na koji se može biti ljudsko biće. Ona se neguje putem znanja, otvorenosti, komunikacije i slobode misli, savesti i uverenja. Tolerancija je način prevazilaženja razlika, ona nije samo moralna dužnost, ona je takođe i politički i pravni uslov. Ona omogućava nastanak kulture mira. Tolerancija je pre svega aktivni stav inspirisan priznavanjem univerzalnih ljudskih prava i osnovnih sloboda drugih. Ni pod kojim okolnostima ona se ne može upotrebiti kao opravdanje za kršenje fundamentalnih vrednosti. Toleranciju moraju ispoljavati pojedinci, grupe u smislu integracija, i dr-

žava. Tolerancija podrazumeva odbacivanje svakog dogmatizma i ap-solutizma, da se sopstvena uverenja ne nameću drugom.

Prema Deklaraciji, tolerancija na državnom nivou zahteva po-stojanje pravednog i nepristrasnog zakonodavstva. Deklaracija govo-ri o toleranciji i u socijalnoj dimenziji, i naročito u oblasti obrazovanja počev od osnovnog sve do univerzitetskog, kao i promovisanje tole-rancije u kući i na radnom mestu.

Konvencije

Pored integracije institucionalnog tipa kao što je UNESCO mno-ge integracije se stvaraju putem pristupa međunarodnim konvencijama, tako da države članice aktom ratifikacije ili drugim načinom pristupa, ulaze u jednu integraciju koja je po sadržini i uslovima primene, pri-lagođena tekstu konkretne konvencije. Kada su u pitanju ove vrste in-tegracija, treba istaći da one u velikom broju nemaju posebnu organi-zacionu strukturu, kao što je to kod institucionalnih integracija, ali je moguće, često jeste, da i ove integracije imaju određena tela (komisi-je, savete, odbore, fondove) koja se staraju o zakonitoj primeni odreda-ba konkretne međunarodne konvencije i mogućim predlozima za nje-nu eventualnu modifikaciju u smislu odgovarajućih izmena i dopuna.

Područja primene

Kada je reč o ovakvim integracijama treba reći da se one jav-ljaju na različitim poljima, kao što su: opšta kultura, opšte i viso-ko obrazovanje (Bolonjska deklaracija), integracije u oblasti ljudskih prava, ekonomske integracije, integracije u oblasti zdravlja, ekolo-gije, integracije u oblasti međunarodnih sukoba (Ženevske konven-cije), konvencije u oblasti nuklearnog naoružanja i bezbednosti, u oblasti suzbijanja terorizma – sve se one slivaju u jednu maticu inte-gracija koja se zove globalizam.

Kulturna baština

Pomenućemo neke od ovih konvencija, kao što je Konvencija o zaštiti svetske prirodne i kulturne baštine (1972) koja polazi od či-

njenice da izvesna dobra (spomenici dela arhitekture, monumentalna vajarska i slikarska dela, elementi arheološkog karaktera, grupna zdanja koja predstavljaju istorijsku vrednost, znamenita mesta arheološkog nalazišta) treba zaštititi svim pravnim i kulturnim sredstvima. Cela međunarodna zajednica dužna je da učestvuje u toj zaštiti. Ovom konvencijom obrazovan je Međuvladin komitet za zaštitu kulturne baštine pri UNESCO.

Evropska konvencija o kulturi (1954) predviđa da je svaka strana ugovornica dužna da preduzme odgovarajuće mere kako bi očuvala zajedničko kulturno nasleđe Evrope. U tom smislu treba pomenuti i Konvenciju o merama za zabranu i sprečavanje nedozvoljenog prometa određenih kulturnih dobara (1970), Evropsku konvenciju o zaštiti arheološke baštine i arheološkog blaga (1985).

Obrazovanje

U oblasti obrazovanja postoje brojne opšte i regionalne konvencije. Tako, Univerzalna deklaracija o pravima čoveka (1948) predviđa da svako ima pravo na školovanje i da ono bude besplatno u osnovnim i nižim školama. Tu je i Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (1966) koji predviđa da obrazovanje treba da ima za cilj pun razvoj ljudske ličnosti i dostojanstva, prava čoveka i osnovnih sloboda. Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda (1950) predviđa da niko ne može biti lišen prava na obrazovanje.

Visokoškolsko obrazovanje

U ovoj oblasti integracije su se kretale od unifikacije pravila o ekvivalenciji diploma i akademskom priznavanju univerzitetskih kvalifikacija, pa sve do deklaracija o zajedničkim načinima određenih evropskih zemalja u pogledu mnogih univerzitetskih pitanja – režim studija, ciklusi obrazovanja, slobodno kretanje studenata i nastavnog osoblja.

Bolonjska deklaracija

S obzirom na značaj ove Deklaracije i njenu aktuelnost, treba se zadržati na pitanju njenog dosadašnjeg iskustva i mogućnosti njene dalje primene. O tome je ovde bilo govora prošle godine u Uvodnom referatu i taj tekst treba shvatiti kao celinu sa ovim što će se tim povodom izneti u ovogodišnjem Uvodnom referatu.

Ova Deklaracija, kao što je znano, doneta je od strane evropskih ministara obrazovanja na sastanku u Bolonji (1999), a zatim je usledilo Zajedničko saopštenje evropskih ministara zaduženih za visoko obrazovanje (Prag, 2001), kao i Kominike tih ministara (Bergen, 2005).

U tim dokumentima formulisani su osnovni ciljevi: usvajanje sistema lako čitljivih i uporednih diploma; usvajanje sistema zasnovanog na dva glavna ciklusa koja čine osnovne i postdiplomske; uspostavljanje sistema kredita što omogućuje veću mobilnost studenata; unapređenje evropske saradnje i neophodnih evropskih dimenzija.

Zapažanja

Deklaracija je doneta od strane ministarske, a ne i od strane naučne vlasti, što već u samom aktu rođenja govori da je Deklaracija činovnički a ne naučni akt. U njenim proklamacijama ima puno lepih želja (spisak lepih želja) i slatkorečivih formulacija koje se nisu realizovale. Deklaracija u suštini razdvaja univerzitetski školski sistem od Univerziteta kao mesta i hrama nauke. Gledano kroz evropsku univerzitetsku civilizaciju, Univerzitet je bio, pored školske ustanove, istovremeno i odlučujući centar naučnog, pedagoškog i kulturnog života. To su opštepoznate činjenice koje ne treba posebno dokazivati u evropskoj viševjekovnoj tradiciji i njenom kulturnom dimenzijom.

I pored nekih dobrih tehničkih detalja koja se odnose na neku vrstu unifikacije u pogledu stepena znanja, ova Deklaracija uvodi neku vrstu intelektualne industrije gde se gubi opštost i filozofija individualiteta prepoznatljiva u evropskom socijabilitetu.

Svođeci univerzitetsku nastavu, a to znači i nauku, na automatizam tzv. testa ili bodovnog sistema i sličnih tehnika, smenjuje se tradicionalni evropski način univerzitetskih studija, pragmatikom i kazuistikom čime se osiromašuje dimenzija opštosti. Ocena se pre svega odnosi na društvene i humanističke discipline.

S druge strane, na birokratski način se propisuje veličina univerzitetskih udžbenika (kao da je u pitanju bukvar iz osnovne škole), čime se osiromašuje studiranje u smislu komparacije, analize i sinteze. Pri svemu tome, svi predmeti bez obzira na njihovu prirodnu obuhvatnost i širinu naučnog zahvata i tradicionalnog iskustva, opet birokratski, proglašavaju se jednosemestralnim što dovodi do fizičke nemogućnosti da se odgovarajuća materija kvalitetno i kvantitetno prezentira slušaocima.

Tradiciji evropske univerzitetske civilizacije odgovara obrazovan čovek zasnovan ne samo na motivu *imati*, već i na motivu *biti*.

Jednostavno rečeno, Bolonjsku deklaraciju koja razdvaja nauku od univerzitetskih studija, ne treba prihvatiti jer ona znači niži stepen obrazovanja u odnosu na postojeći sistem znanja i univerzitetskog obrazovanja u evropskoj civilizaciji opštosti.

Praktični rezultati primene Bolonjske deklaracije daleko su od onih ciljeva koje je ova Deklaracija proklamovala. U naučnim univerzitetskim krugovima različitih zemalja koje su usvojile Bolonjski proces, posle višegodišnjeg iskustva, ocene su uglavnom negativne.

U tom smislu pomenućemo stanovište nemačkog Saveza visokih škola (profesionalno predstavništvo univerzitetskih profesora i naučnog podmlatka sa preko 23 hiljade članova) koji je na zasedanju u Bonu 4. septembra 2008. godine, konstatovao negativne posledice Bolonjske reforme koji je razočaravajuće neuspešan. Prema ovom stavu, Bolonjski proces se još može spasti, i to putem reformi Bolonjskih reformi. Slično iskustvo je i kod nas. Pedagoški pokret Srbije predložio je da se po hitnom postupku promeni Zakon o visokom školstvu, jer je praksa pokazala katastrofalne rezultate »bolonizacije« naših univerziteta. Razume se, da ne treba odbaciti sve odredbe ove Deklaracije, ali je očigledno da nam je potrebna reforma Bolonjske reforme.

Zdravlje

Integracije u oblasti zdravlja, ekologije, a onda u oblasti međunarodnih sukoba, nuklearnog naoružanja i bezbednosti, kao i u oblasti suzbijanja terorizma zaslužuju da im se posveti određena pažnja.

U oblasti zdravlja, kao uslova života, doneta su brojna međunarodna akta (konvencije, protokoli, pravilnici, preporuke) tako da se može govoriti o međunarodnoj kodifikaciji prava i u ovoj oblasti života, kao i o međunarodnoj integraciji zdravstvenih organizacija. Tako, tu pre svega treba pomenuti Ustav svetske zdravstvene organizacije (iz 1946. više puta dopunjavan), prema kome, zdravlje predstavlja potpuno telesno, duševno i socijalno blagostanje i ne sastoji se samo u odsutnosti bolesti i telesnih nedostataka. Svetska zdravstvena organizacija ima za cilj da svi narodi postignu najviši mogući zdravstveni nivo. Da bi postigla ovaj cilj, Svetska zdravstvena organizacija dejstvuje kao koordinaciona vlast u međunarodnom zdravstvenom radu.

Ekologija

U oblasti ekologije, tj. u oblasti zaštite životne sredine takođe postoje brojni međunarodni dokumenti. Ove konvencije na osnovu kojih postoje brojne integracije, zasnovane su na dužnosti država da preduzimaju odgovarajuće akte u cilju očuvanja, zaštite i obnavljanja životne sredine i jedinstva eko-sistema Zemlje. Ta zaštita predstavlja integralni deo razvojnog procesa u različitim sferama ljudske aktivnosti i kreativnosti. Prema tome, ekološka etika danas više nego u ranijim vremenima, pokazatelj je kulturnog ili nekulturnog identiteta određene zajednice. Savremeni svet i njegova tehnička civilizacija danas velikom progresijom umnožava štetne događaje koji često po svom obimu prevazilaze državne granice i prete ekološkom katastrofom. Naše vreme je vreme ostvarenja neslućenog tehničkog progressa, ali progressa kome stalno podnosimo nove žrtve, kako u brojnom stanju ljudi, tako i u poremećenoj ravnoteži prirodnih dobara. Sve su to elementi jedne zabrinjavajuće slike postojećeg stanja naše biosfere.

Umesto globalne zdrave životne sredine dobili smo globalno zagađenje i globalnu degradaciju životne sredine. U kontekstu mera zaštite prirode, došlo je do snažne kodifikacije na međunarodnom planu, tako da tu postoje različite integracije uvek sa istim ciljem očuvanja zdrave životne sredine.

Međunarodni sukobi

U oblasti međunarodnih sukoba, upotreba sile i sredstava ratovanja izvršena je određena kodifikacija pravila ratovanja, kao i zaštita žrtava rata. Tu treba pomenuti Deklaraciju o miroljubivom rešavanju međunarodnih sporova (1982). Prema ovoj Deklaraciji, sve države su dužne da međunarodne sporove rešavaju na takav način da međunarodni mir i bezbednost ne budu dovedeni u opasnost, držeći se principa potvrđenim u Povelji UN radi izbegavanja međunarodnih sporova. Razume se, tu su i konvencije o zabrani upotrebe određenog oružja. Kod zaštite žrtava rata treba pomenuti poznate četiri Ženevske konvencije o položaju ranjenika, ratnih zarobljenika i bolesnika.

Nuklearno oružje

U oblasti nuklearnog naoružanja i bezbednosti postoje brojne konvencije. Tako, konvencijom o nuklearnoj bezbednosti (1994) utvrđeni su ciljevi: održavanje visokog nivoa nuklearne bezbednosti širom celog sveta kroz jačanje međunarodne saradnje. Međutim, i pored brojnih međunarodnih akata, ipak ovde treba reći da samo držanje nuklearnog oružja za masovno uništavanje ljudi, treba tretirati kao zločin protiv čovečnosti, bez obzira da li je u pitanju velika ili mala, demokratska ili nedemokratska, pravna ili antipravna država.

Terorizam

U oblasti suzbijanja terorizma takođe postoje brojne konvencije i integracije. Tako, prema Evropskoj konvenciji o suzbijanju terorizma (1977) polje primene ove Konvencije je široko: zarobljavanje vazdušnih letilica, otmica, uzimanje talaca i samovoljno lišavanje slobode. U svemu ovome, države su dužne da među sobom pružaju pravnu pomoć.

Ratni zločini

U oblasti kažnjavanja ratnih zločina treba pomenuti Rimski statut međunarodnog krivičnog suda (1998), kao stalno telo, koje ima

svoju nadležnost nad licima za koja se smatra da su počinila najozbiljnije zločine. Dakle, nadležnost suda je ograničena samo na najteže zločine kao što su: zločin genocida, zločini protiv čovečnosti, ratni zločini, agresija. Pitanje ove integracije je otvoreno s obzirom da znatan broj zemalja nije prihvatio Rimski statut međunarodnog krivičnog suda.

Pravne integracije

Lokalizam pozitivnog prava

Kada je reč o skali razdvajanja različitih familija prava, ali i tačkama vezivanja, posebno sa stanovišta geografsko prostornog važenja, nastaje suštinsko pitanje: kult provincijalizma prava ili kultura univerzuma prava.

Prethodno pogledajmo kako se pozitivno pravo u svojoj vekovnoj evoluciji, sve do druge polovine 20. veka, okupilo u nekoliko familija prava, često nesloženih, a ponekad i ekstremno suprotstavljenih. U literaturi tu postoje različite klasifikacije i moguće tipologije tzv. velikih pravnih sistema, učinjene od strane poznatih komparativista.

U svakom slučaju, sve te klasifikacije govore o lokalizmu pozitivnog prava, ali i o njegovom svojstvu prostiranja na šire geografske prostore. Od istorije i praistorije pravo ima neodoljivu potrebu da se širi, da umnožava svoje kapilare, da osvaja neku prostorno vremenu dimenziju, da »zaviri« preko neke reke ili planine, iza neke prirodne ili državne granice. I tako sve do nekog univerzuma, do nekog pravnčkog neba koje nas pokriva zajedničkim razlikama koje u sintezi dovode do onih pravnčkih svodova koje nazivamo konvencijama, deklaracijama ili unifikacijama, tačnije, do mostova koji spajaju razdvojene narode pa i čitave civilizacije.

Ova dimenzija prava u svojoj suštini se može objasniti samo učenjem škole Prirodnog prava. Ona će nam ukazati da su život i sloboda čovekova prirodna pojava, baš kao i neki zakon fizike, da su to dva prava koja su univerzalna i koja nisu ni klasna ni nacionalna, već koja svaki čovek donosi i odnosi sa sobom, rođenjem i fizičkim krajem kao prirodnom pojavom.

Otuda, po stanovištu Prirodnog prava, nijedan sistem pozitivnog prava nije ostrvo za sebe i nijedan takav sistem nije sam po sebi dovoljna celina.

Integracije u sistemu različitih familija prava

Kada je reč o različitim familijama prava na opštem planu u 20. veku, treba poći od konstatacije da je ono, u svetskim razmerama, rezultat viševekovne evolucije i pravne civilizacije. Evolucije koja je svojstvena nacionalnom biću i kulturnom identitetu pojedinih naroda, a što je opet posledica dejstva različitih metapравnih determinanti koje bitno utiču na prirodu određenog pravnog sistema.

Polazeći od rečenog, čini se, da bi za ovu priliku mogla biti postavljena jedna petočlana klasifikacija velikih pravnih sistema 20. veka, razume se, samo u smislu moguće skice, i to samo radi toga da bi bili u stanju da sagledamo rezultate procesa koji su se odigrali naročito u drugoj polovini prošlog veka koji su doveli do izvesnog ujednačavanja i proklamacije i kodifikacije, ali koji su istovremeno doneli i neostvarenje ili neobjektivno ostvarenje proklamovanih i kodifikovanih ljudskih prava.

Evropska familija prava u svojoj kulturnoj istoriji zasnovana je na rimskoj, pandektno germanskoj i romanskoj osnovi, gde je rimsko pravo temelj te civilizacije posebno u domenu privatnog prava. Razume se, u pitanju su ustanove sa hiljadugodišnjom tradicijom i gde je bio snažan uticaj grčke filozofije i Stoičke škole koja je snažno povezivala moral sa prirodnim pravom čoveka. Evropska familija prava je zasnovana na filozofiji opštosti pravnih kategorija, a ne na kazuistici i pragmatici.

Druga pravna celina je Common Law sistem ostvaren u tehnici precedentnog prava anglo-saksonskog tipa. To je opšte pravo engleske pravne tradicije rasprostranjeno na tom jezičkom području (SAD, Australija, Novi Zeland). U stvari, to je sistem pravnih pravila koja ne izdaje zakonodavni organ već koja se stvaraju u dugogodišnjoj običajnoj i precedentnoj praksi zasnovanoj na prethodnim sudskim odlukama. Prema izvesnim autorima, ove dve familije prava razlikuju se u tehnici funkcionisanja što govori o posebnim celinama. Ali, po nekim

autorima, tu postoje i sličnosti pre svega u sferi izvanpravnih činilaca – zajednička ideologija, ekonomska struktura, moral, demokratsko ustrojstvo.

Treći veliki pravni sistem jeste Šerijatsko pravo koje se zasniva na islamskoj religiji, na Kuranu kao osnovnom izvoru prava koji pored prava obuhvata i principe vere i morala, kao i Muhamedove izreke.

Pravo dalekog istoka mogli bi označiti kao dalju osobenu familiju prava, gde se, naročito pravo Indije, posebno u domenu privatnog prava, sastoji od Hindu prava, islamskog i zakonskog prava starog i postojećeg, kao i od dopunskog izvora principa pravičnosti.

Kinesko pravo do prve polovine 20. veka zasnovano je na principima Konfučijeve doktrine i kasnije Carskog zakonika. U drugoj polovini 20. veka, kinesko pravo se sastoji od pisanih izvora pa i kodifikacija u pojedinim oblastima, ali ovde važnu ulogu imaju običaji i norme koje se primenjuju na vansudskoj pozornici.

Procesi zbližavanja

Naročito u drugoj polovini 20. veka došlo je do ublažavanja ovih razlika preko brojnih međunarodnih konvencija, kao i preko faktičkog i pravnog uticaja. Anglo-saksonsko i kontinentalno pravo uzajamno se prožimaju, mada je uticaj anglosaksonskog prava veći i to zbog prevashodno metapravnih činilaca. S druge strane, šerijatsko pravo u izvornom smislu danas se dosledno primenjuje samo u nekoliko država (npr. Iran, Saudijska Arabija). Mnoge zemlje islamskog sveta su modernizovale svoje pravo po uzoru na evropsko pravo (npr. Turska, Egipat, Sirija, Alžir, Tunis) naročito u domenu privatnog prava. Ista pojava se zapaža i u pravnim sistemima Kine i Indije. Ovo zbližavanje često je rezultat internih razloga pojedinih država (podneblje, klima, način života) što dovodi do unifikacije u smislu bilateralne ili multilateralne komunikacije.

Kodifikacija ljudskih prava

Međutim, u istom periodu, snažno je delovao jedan drugi kohezioni faktor (eksterni), a to je kodifikacija ljudskih prava u okviru

Ujedinjenih nacija i drugih međunarodnih organizacija, o čemu je u ovoj Školi i na prethodnim Uvodnim referatima bilo dosta reči u smislu imenovanja i klasifikacije kodifikovanih ljudskih prava. U svakom slučaju, putem implementacije i internacionalizacije kodifikovanih ljudskih prava sve se više brišu granice koje su u odgovarajućoj oblasti u ranijim vremenima bile naročito izražene.

Međutim, taj proces implementacije i internacionalizacije ljudskih prava nije do sada doveo do kosmopolitskog prava i njegove pravedne primene shodno načelima komutativne i distributivne pravde. Drugim rečima, univerzum pravednog prava nije nastupio. Umesto njega, u praktičnom ostvarenju kodifikovanih i implementarnih ljudskih prava, nastupilo je vreme nesloge i nasilja jednih u odnosu na druge, došlo je do ogromne razlike između proklamovanih i neostvarenih ljudskih prava. Kao da su i danas aktuelne reči Geteove: o pravu što se sa nama rodilo, brige se nažalost i nije vodilo.

Konkretni uzroci

O uzrocima nedovoljnog ostvarenja ljudskih prava, ovde u ovoj Školi bilo je dosta reči i analize te pojave. U tom smislu, na osnovu Uvodnih referata formulisana je i teorija o zloupotrebi ljudskih prava. Zato, danas ovde neće biti više reči o konkretnim uzrocima iz prostog razloga da se ne bi ponavljali. Međutim, uz sasvim skraćenu reč o drugim uzrocima nedovoljnog ostvarenja pa i kršenja osnovnih prirodnih prava čoveka, zadržaćemo se više na politizaciji ljudskih prava i uceni kao jednom od osnovnih uzroka nepoštovanja ljudskih prava.

Pre svega, više puta je u ovoj Školi konstatovano, da ostvarenje ljudskih prava nije moguće u jednom velikom delu savremenog sveta koji živi u uslovima ekstremnog siromaštva (1,2 milijarde ljudi živi sa manje od jednog dolara dnevno) što dovodi do nedopustivo velikog broja prestanka života ljudi usled gladi i nedostatka elementarnih higijenskih uslova za opstanak. Pored ovoga, u uzroke neostvarenja ljudskih prava treba podvući i postojanje velikog broja antipravnih država koje na papiru ratifikuju i implementiraju u nacionalna zakonodavstva određena ljudska prava, ali vladavina samovolje sprečava primenu ovih prava. To su države sa simulovanom demokratijom, veoma udaljene od demokratske kulture i sveopšte tolerancije svojstve-

ne pravnoj državi i vladavini prava. Tu je i treći uzrok nepoštovanja ljudskih prava koga smo više puta imenovali kao zloupotreba ljudskih prava i koja se ponekad preuzima i od strane pravnih država i koja postoji kada se ljudska prava vrše protivno svrsi zbog koje su ustanovljena. To su razne vrste odmazdi (ekvivalencija nasilja) da bi se postigli određeni ciljevi – politički, vojni, nacionalni ili ekonomski.

Politizacija ljudskih prava

U praktičnoj primeni ljudskih prava danas postoji preterana politizacija i ideologizacija koja najčešće dolazi iz nekog izvora izvanpravne moći (politički, finansijski, ekonomski, vojni). Politički imperijum zarobio je danas svaki životni i naučni fakt i to je jedan od generatora krize ljudskih prava. Na osnovu te moći samovoljno se uzurpira »pravo kontrole« stanja ljudskih prava u drugim delovima sveta, suverenim državama. To je neka vrsta tihe okupacije koja klasičnu teoriju o suverenitetu države dobrim delom koriguje ili je u osnovi poništava, što je, između ostalog, i inspiracija za pravnu nauku da ovu pojavu stavi pod svoju optiku organizovane i istinoljubive težnje.

Ucena kao znak osiromašene kulture

Ucena, najčešće politička ili ekonomska, danas je postala svakodnevna praksa tzv. velikih pa i malih sila, dakle, ucena je prvo slovo žalosne i crne azbuke međunarodnog javnog poretka. Ona je zarobila slobodu opredeljenja čoveka i svih njegovih miroljubivih asocijacija.

Ucena i nasilje kao sredstvo za postizanje interesa organizovanih i neorganizovanih ucenitelja, predstavlja znak osiromašene kulture koja često ide sve do stepena osiromašenog uranijuma i naoružane nepravde. Ucena je paradigma i obrazac nepoštovanja ljudskih prava proklamovanih za poslednjih šest decenija u okviru Ujedinjenih nacija, njenih organa i principa tolerancije, koji su bili, kako je već rečeno, formulisani u Deklaraciji UNESCO o principima tolerancije.

Da je samo ucena na svetskoj sceni zbivanja ostala usamljena u procesu poštovanja i nepoštovanja proklamovanih ljudskih prava, bio

bi to dovoljan razlog za duboku krizu ljudskih prava, koja danas, i pored kodifikovane umnosti i vrline pravde, vlada u realnom životu savremenog sveta.

Dugi proces

Polazeći od uzroka nezadovoljavajućeg stanja u ostvarenju proklamovanih ljudskih prava u svetskim okvirima, ovo vitalno pitanje međunarodne zajednice ne može biti rešeno u bliskoj budućnosti. To je društveni proces koji se prostire na neodređeno vreme i koji zavisi od niza metapравnih determinanti, kao što su: stanje univerzalne svesti i savesti u pogledu pravde kao »stožerne vrline« prošlog i sadašnjeg sveta; stepen ostvarenja tolerancije kao izraza duhovne slobode i kulture razuma kojom se postiže harmonija u razlikama po rođenju ili bilo kom dostojnom ubedenju; opšte stanje razvoja nauke kao iskustvene discipline i religije kao nadiskustvenog učenja; stanje moralne zasnovanosti, etičke kulture, tradicije i ustaljenih pravila ponašanja; ekonomska konstitucija, tržišna ili administrativna ekonomija, čisto slobodno tržište ili socijalno slobodno tržište; stanje političke zrelosti i prosvetćenosti u kontekstu pravne države i trodelne podelje vlasti i neophodnog stepena sudijske nezavisnosti; pravna, ekonomska i socijalna sigurnost; stanje opšte obrazovanosti, umetnosti i intelektualne kulture; zaštita životne sredine i opšte stanje ekološke etike; zaštita zdravlja kao uslova života i kao prirodnog prava svakog čoveka na onu vrstu zaštite koja odgovara njegovim potrebama; radne navike i radna etika; stanje porodice i porodične strukture; kultura mira kao osnovna odrednica jedne zajednice; stanje javnog mnjenja posebno na području medijske, naučne i stručne opservacije; stupanj tehnike i tehnološke obrazovanosti; stupanj već ostvarenih prirodnih prava i principa jednakog postupanja sa jednakim stvarima.

Kao što se vidi, sve ove determinante izražene u diverzitetu kulturnih identiteta pojedinih zajednica, nisu i ne mogu biti iste sa stano-
višta prostorno vremenske stvarnosti. Ali, visok stepen njihovog razvoja omogućava harmoniju u razlikama, što je dovoljno za uspešnu primenu i ostvarenje proklamovanih ljudskih prava u onom vidu i na način kako to proizilazi iz *animusa* zajedničke umnosti u legislativnom i filozofskom opusu racionalne koncepcije prirodnog prava.

Sa svih ovih razloga, očigledno je da proces ostvarenja ljudskih prava zahteva svakodnevne korake individualiteta i miroljubivih integracija na dugom putu ostvarenja ili podnošljivog ostvarenja svih proklamovanih i kodifikovanih ljudskih prava na današnjem stepenu razvoja intelektualne i materijalne kulture, kako na regionalnom tako i na univerzalnom planu.

Ekonomске integracije

Posle integracija opšte kulture, univerzitetske kulture, kao i integracije u oblasti ljudskih prava, u prvi red opštih integracija svakako dolaze i ekonomske integracije. Danas, za razliku od proteklih vremena, one uglavnom nastaju na osnovu sporazuma određenih subjektiviteta, najčešće državnih, odnosno na osnovu pristupa postojećoj ekonomskoj integraciji koja često podrazumeva neku vrstu institucionalne forme i koja ima određenu organizacionu strukturu, kao što je npr. Evropska unija.

Razume se, ovde spadaju i one ekonomske integracije koje nisu institucionalnog karaktera, ali koje su nastale povezivanjem ekonomskih subjekata na osnovu međunarodnih konvencija i drugih međunarodnih dokumenata.

To su konvencije u vezi sa slobodnom trgovinom, carinske konvencije, kao i one koje se tiču finansijskih i drugih sličnih pitanja.

Kada je reč o slobodnoj trgovini, treba pomenuti Evropsko udruženje slobodne trgovine (EFTA), zatim, Evropski ekonomski prostor, Severno-američku asocijaciju slobodne trgovine (NAFTA), SvetSKU trgovinsku organizaciju (WTO koja se ranije zvala GATT), a zatim, veliki broj carinskih konvencija, posebno one kojima se stvaraju Carinske unije.

Zajedničko tržište

Pored integracija na područjima slobodne trgovine i carinskih konvencija, ekonomske integracije višeg stepena su:

Zajedničko tržište gde je pored slobodne trgovine i slobodnog kretanja robe, omogućeno i slobodno kretanje kapitala i rada kao fak-

tora proizvodnog ciklusa, npr. zajedničko tržište Evropske ekonomske zajednice;

Ekonomska unija gde se države članice ujedinjuju u harmonizaciji jedinstvene ekonomske politike – zajednički novac, zajednička banka, zajednički organi sa nadnacionalnim ovlašćenjima, što uključuje i odbrambenu politiku, što sve zajedno otvara mogućnost i za konstituciju ne samo ekonomske, već i političke i socijalne unije.

2. EVROPSKA UNIJA

Pravni osnov

Kao institucionalna ekonomska, socijalna i politička integracija, danas Evropska unija već ima svoju istoriju. Niz ugovora čini pravni osnov konstituisanja i funkcionisanja ove integracije, koja se svojim obuhvatom približava broju od pola milijarde ljudi. Hronološki to su: Rimski ugovor (1958), Sporazum iz Mاستrihta (1993), Sporazum iz Amsterdama (1999), Sporazum iz Nice (2003), Predlog Ustava Evropske unije (2004), Lisabonski sporazum – postupak u toku.

Kao što se vidi, stvaranje i funkcionisanje Evropske unije regulisano je nizom ugovora, što govori o tome da je u pitanju jedan proces, a ne samo jedna odluka.

Time su potvrđene reči iz Šumanove deklaracije (1950), prema kojima Evropa neće biti stvorena odjednom ili prema nekom jedinstvenom planu. Ona će nastati kao posledica konkretnih dostignuća kojima se prvo ostvaruje solidarnost u praksi.

Načela i ciljevi EU

Prema ugovoru o Evropskoj uniji (Mاستriht, Amsterdam), Unija se zasniva na načelima slobode, demokratije, poštovanja ljudskih prava i osnovnih sloboda i na vladavini prava.

Na osnovu ovih načela Unija ima određene ciljeve i oni su formulisani u desetak tačaka koje su posvećene unapređenju mira i blagostanja njenih naroda. Unija ima sledeće ciljeve:

– da podstiče uravnotežen i trajan privredni i društveni razvoj i visok nivo zaposlenosti, posebno stvaranjem prostora bez unutrašnjih

granica, jačanjem privredne i društvene kohezije i uspostavljanjem ekonomske i monetarne unije koja će u dogledno vreme sadržati i jedinstvenu monetu, u skladu sa odredbama ovog Ugovora;

– da potvrđuje svoj identitet na međunarodnoj sceni, posebno vođenjem zajedničke spoljne i bezbednosne politike, što obuhvata i postepeno stvaranje zajedničke odbrambene politike, koja može dovesti do zajedničke odbrane u skladu sa odredbama ovog Ugovora;

– da jača zaštitu prava i interesa državljana svojih država članica uspostavljanjem prava građanstva Unije;

– da održi i ojača Uniju kao prostor slobode, bezbednosti i pravde, na kome je slobodno kretanje lica obezbeđeno uz paralelno usvajanje odgovarajućih mera iz oblasti kontrole spoljnih granica, azila, imigracija i prevencije i borbe protiv kriminala;

– da u celosti očuva tekovine Zajednice i da ih dalje razvija, što obuhvata i razmatranje pitanja u kojoj meri bi trebalo revidirati politike i oblike saradnje uspostavljene ovim Ugovorom, sa ciljem osiguranja efikasnosti mehanizama i institucija Zajednice.

Prema predlogu ugovora o Ustavu za Evropsku uniju, Unija je zasnovana na vrednosti poštovanja ljudskog dostojanstva, slobode, demokratije, jednakosti, pravne države kao i poštovanje ljudskih prava, uključujući prava lica koja pripadaju manjinama. Ove vrednosti su zajedničke svim državama članicama u društvu koje karakteriše pluralizam, nediskriminacija, tolerancija, pravda, solidarnost i jednakost između žena i muškaraca. Unija je otvorena za sve države Evrope koje poštuju njene vrednosti i koje se angažuju na njihovom unapređenju. Povelja o osnovnim pravima Evropske unije (2000) koja čini sastavni deo predloga evropskog Ustava grupiše predviđena ljudska prava na šest skupina, i to: dostojanstvo, slobode, jednakost, solidarnost, pravo građanstva, pravda. Povelja reprodukuje izvesne odredbe iz Univerzalne deklaracije o pravima čoveka (1948) i Evropske konvencije o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda (1950) prilagođavajući ih ciljevima Unije.

Nadležnost Unije

Kod pitanja nadležnosti Unije predviđeno je da su granice nadležnosti Unije određene principom dodeljenih ovlašćenja uz pošto-

vanje principa supsidijarnosti i proporcionalnosti. To znači da Unija deluje u granicama nadležnosti koje su joj dodelile države članice radi ostvarenja ciljeva Unije. Dok sve nadležnosti koje nisu dodeljene Uniji, pripadaju državama članicama. Nadležnost Unije, u određenim oblastima, može biti isključiva ili podeljena. Isključivu nadležnost Unija ima u sledećim oblastima: carinske unije; utvrđivanja pravila konkurencije koja su neophodna za funkcionisanje unutrašnjeg tržišta; monetarna politika za države članice čija je moneta evro; očuvanje bioloških resursa u moru u okviru zajedničke politike u oblasti ribarstva; zajedničke trgovinske politike. Unija takođe ima isključivu nadležnost da zaključuje međunarodne ugovore kada je to predviđeno nekim zakonskim aktom Unije, kada je potrebno za vršenje poslova iz oblasti unutrašnje nadležnosti ili u meri u kojoj je potrebno za poboljšanje zajedničke regulative ili se odnosi na njenu promenu. U oblasti podeljenih nadležnosti između Unije i država članica primenjuje se u oblastima unutrašnjeg tržišta ekonomske, socijalne i teritorijalne kohezije, životne sredine, zaštite potrošača, transporta, energije i drugih sličnih oblasti.

Institucije Unije

Institucije Unije sačinjavaju: Evropski parlament, Evropski savet, Savet ministara, Evropska komisija i Sud pravde Evropske unije. Evropski parlament vrši zajedno sa Savetom funkciju zakonodavnog i budžetskog organa. Evropski parlament je sastavljen od predstavnika građana Unije. Članovi Evropskog parlamenta se biraju na period od pet godina na opštim direktnim izborima, slobodnim i tajnim glasanjem. Evropski savet daje Uniji neophodne podsticaje za njen razvoj i utvrđuje njenu opštu političku orijentaciju i prioritete, s tim što on sam nema zakonodavnu funkciju. Savet ministara zajedno sa Evropskim parlamentom, vrši funkciju zakonodavnog organa i zajedno sa njim vrši ovlašćenja iz budžetske oblasti. Evropska komisija radi na unapređenju opšteg interesa Unije i u tu svrhu preduzima inicijative. Ona nadgleda primenu prava Unije pod kontrolom Suda pravde Evropske unije. Ona izvršava budžet i upravlja programima. Sud pravde Evropske unije obuhvata Evropski sud pravde, Prvostepeni sud i specijalizovane sudove. On garantuje poštovanje prava u tumačenju i primeni prava EU. Evropski sud pravde je sastavljen od po jed-

nog sudije iz svake države članice. On odlučuje o tužbama koje podnose države članice, institucije, pravna ili fizička lica. Pored navedenih institucija, Evropska unija obuhvata i druge institucije i organe Unije, kao što su Evropska centralna banka, Računski sud i konsultativni organi Unije kao što su Komitet regiona i Komitet za ekonomsko-socijalna pitanja, koji imaju konsultativne funkcije.

Zakonodavna delatnost Unije

Vršenje nadležnosti Unije se ogleda, pre svega, u donošenju pravnih akata Unije: zakon, okvirni zakon, odluka, preporuke i mišljenja. Evropski zakon je zakonski akt opšteg karaktera. On je obavezujući u svim svojim elementima i direktno se primenjuje u svakoj državi članici. Evropski okvirni zakon je zakonski akt koji obavezuje svaku državu članicu na koju se odnosi u pogledu rezultata koje je potrebno ostvariti, pri čemu se nadležnim nacionalnim organima prepušta da izaberu formu i sredstva. Evropska uredba je podzakonski akt opšteg karaktera koji služi za sprovođenje zakonskih akata. Ona može biti obavezna u svim svojim elementima i neposredno primenjiva u svakoj državi članici ili obavezna za državu članicu kojoj je upućena u pogledu ciljeva koje treba postići, ostavljajući nadležnim nacionalnim organima da izaberu formu i sredstva. Evropska odluka je podzakonski akt koji je obavezujući u svim svojim elementima, a kada je upućena određenim državama članicama, tada je obavezujuća samo za te države. Preporuke i mišljenja institucija Unije nisu pravno obavezujući.

Spoljna i bezbednosna politika

Evropska unija vodi zajedničku spoljnu i bezbednosnu politiku koja se zasniva na razvijanju uzajamne političke solidarnosti država članica, na identifikovanju pitanja od opšteg interesa i ostvarivanju sve većeg nivoa konvergencije aktivnosti država članica. Evropski savet utvrđuje strateški interes Unije i određuje zajedničke ciljeve svoje zajedničke spoljne i bezbednosne politike. U slučaju da neka država članica bude predmet oružane agresije na njenoj teritoriji, ostale države članice moraju joj pružiti svu raspoloživu pomoć i podršku svim sredstvima koja su u njihovoj mogućnosti, u skladu sa odredbama čla-

na 51 Povelje Ujedinjenih nacija. Angažovanje i saradnja u ovoj oblasti je u skladu sa angažovanjem koje je utvrđeno u okviru NATO koji ostaje za njegove države članice osnova njihove kolektivne odbrane i instanca za njeno sprovođenje.

Izgradnja koja traje

Posle prikaza evropske integracije u vidu Evropske unije, može se reći da se evropska familija prava danas nalazi, pored evolucije njene pravne civilizacije koja traje već više od dve hiljade godina, na nekoj vrsti početka, u stvari, početka integracije srodničkih prava pojedinih evropskih naroda, ali tako da ta integracija ne bi trebalo da ugrozi kulturni diverzitet njenih naroda.

Reč je, dakle, o jednoj velikoj integraciji, ekonomskoj, pravnoj, socijalnoj i uopšte kulturnoj integraciji evropskog kontinenta, integraciji koja je još u formiranju i koja se neće završiti prijemom svih evropskih naroda u Evropsku uniju, već naprotiv, ta integracija će tek tada dobiti puni legitimitet i biti sposobna da pređe u drugu fazu svoje egzistencije, a to znači u fazu potpunije realizacije izgrađenih zajedničkih ustanova koje odgovaraju svim činiocima kulture evropskih naroda.

Teškoće

Međutim, na tom putu, i pored već izgrađenih zajedničkih ustanova i njihovog praktičnog funkcionisanja, stoje i brojne teškoće. Pomenimo neke:

Velike razlike među pojedinim evropskim narodima (počev od različitih činilaca materijalne i intelektualne kulture, sve do različitih resursa, običaja, religioznih opredeljenja) moraju se ublažiti, i to samo u onom stepenu koji je potreban za funkcionisanje celine Evropske unije, ali ne i ugroziti njihovo pravo na razliku, njihov istorijski i kulturni identitet. Ta optika mora biti prepuštena demokratskoj kulturi koja podrazumeva toleranciju kao izraz visoko razvijene svesti i duhovne i materijalne slobode svih oblika socijabiliteta na evropskom kontinentu.

Od samog početka, pa može se reći sve do danas, stalno se regeneriše pitanje: da li je to integracija samo onih evropskih naroda koji imaju bitne sličnosti (zajednička istorija, kulturne vrednosti, iste geopolitičke, ekonomske i socijalne interese), ili je to ujedinjavanje različitih naroda koji su u prošlosti ratovali i koji treba da izgrade jednu internacionalnu superorganizaciju sposobnu da obezbedi unutrašnji mir i da se odupre svakoj agresiji koja bi ugrozila tekovine ove integracije.

Različitost zemalja članica Unije donosi i probleme: porast nezaposlenosti, imigracije, nesigurnost, terorizam, ugrožavanje čovekove okoline.

Strah malih država da se stvara direktorijum velikih i da su male države u toj zajednici »građani drugog reda«.

Bitka za evropski budžet otkriva mnoga pitanja iz domena ekonomske i finansijske moći članica Unije.

Veliko prisustvo anglosaksonskog prava, što samo po sebi ne mora biti loše, ako je to prisustvo rezultat naučne i životne potrebe. Ali, ako je ono vođeno nekom izvanpravnim ambicijom i snagom akumulirane izvanpravne energije, onda to čini jednu penetraciju koja nije dovoljno naučno i stručno obrazložena i opravdana. Ona dovodi u pitanje ne samo pravne spomenike evropske pravne civilizacije, već i samu suštinu i formu prava koja se na ovom kontinentu razvija još od Zakona 12 tablica i Digesta, sve do evropskih modernih kodifikacija građanskog prava, pre svih, francuskog i nemačkog jezičkog područja. Dakle, potrebno je uskladiti evropsku filozofiju opštosti pravnih kategorija sa pragmatikom i kazuistikom anglosaksonskog prava.

U savremenoj evropsoj civilizaciji poremećen je odnos između materijalnih i duhovnih vrednosti u korist materijalnih. Filozofska Evropa nije zasnovana samo na motivu imati već i na motovu biti. A to znači: tradiciji evropske civilizacije nije potreban čovek bezličnih osobina, kao ni totalitarni mentalitet koji ljude pretvara u »srećne robove«. U njenom filozofskom utemeljenju nalazi se čovek kao slobodno biće prirode.

Dosadašnja praksa u ekonomskom i pravnom upravljanju u okviru Evropske unije putem tzv. direktiva koje dolaze iz Briselske administracije, prete da se pretvore u emisiju činovničkog, naučno neproverenog, aparata koji je svojstven dirigovanim ekonomijama, a ne

socijalnoj slobodnoj tržišnoj privredi, ekonomskoj i pravnoj demokratiji. Razume se, da sve do potpune pravne regulative Evropske unije, kao što je na primer, donošenje Građanskog kodeksa i drugih kodifikovanih izvora prava, moraju postojati izvesne smernice kako bi se došlo do cilja integracije, ali te smernice ne mogu brojati desetine hiljada, i što je još važnije, one moraju biti naučno proverene.

Proizilazi

S obzirom na svoju filozofsku i pravnu civilizaciju, ujedinjena Evropa i njena savremena vlast i uprava, ima zakonski i nadzakonski mandat da održi i obogati milenijumski kontinuitet života prava zasnovanog na filozofiji opštosti i evropskoj prepoznatljivosti.

Jer, na evropskom kontinentu ljubav ka znanju nije se nikada zaustavljala na kazuistici i prosto empiriji, već na uopštavanju sile života i njegove svekolike različitosti, a to je, bez sumnje, viši stepen intelektualne kulture. I zato, filozofskoj Evropi nije danas potreban nikakav učitelj jer ga je ona imala još u Antičkoj osnovnoj školi.

3. GLOBALIZACIJA

Zbirni pojam

Sve do sada izložene integracije, kao i one, koje zbog prirode i namene ovog Uvodnog referata, nisu ovde izložene, slivaju se u jednu globalnu maticu integracija, u jedan složen niz integrativnih procesa, koji se, s obzirom na različita jezička područja, imenuje različitim rečima, ali sa skoro istim značenjima: globalizacija, mondijalizacija, novi svetski poredak, globalno kosmopolitsko društvo i drugi slični ili srodni izrazi kojima se u suštini izražava ista pojava.

Čini se, da je reč »globalizacija«, iako ne mnogo elegantna, danas sve više u globalnoj primeni. Globalno širenje ove reči dokaz je realnih događaja na koje ta reč upućuje. Jedan autor će reći – niotkuda se pojavila, a sada je sveprisutna. Imajući u vidu njenu iznenadnu popularnost, ne bi trebalo da nas iznenađuje to što značenje ovog poj-

ma nije uvek jasno, niti što se javlja intelektualna reakcija *pro et contra* ovoga pojma. Postoje potpuno suprotstavljena stanovišta: jedni u globalizaciji vide ostvarenje istorijske nužnosti i spontani planetarni proces, za druge je to isključivo projekat dominacije Zapada, amerikanizacija sveta koji donosi sve dublji socijalni jaz između bogatih i siromašnih koji može dovesti do sukoba civilizacija. Obilje različitih shvaćanja sažeto je u ove dve krajnje različite teorijske slike globalizacije – hiperglobalisti i skeptici.

Uzroci globalizacije

Kada su u pitanju uzroci globalizacije, najpre treba pomenuti tehnološke osnove ove pojave. Naime, opšta naučna misao u 20. veku sve do naših dana, doživela je veliku razdvojenost u dva pravca: jedan je tehničko-tehnološki pravac, a drugi, nazovimo ga socijalnim ili tačnije raskorak između stepena razvoja prirodnih i društvenih nauka. Tehnički um je doživeo mnogo veći progres od socijalnog uma što je, između ostalog, dovelo do sjaja i bede savremenog čoveka. Sjaj pripada tehničkom umu, ali samo onom koji služi na dobrobit čovečanstvu, a beda onom drugom, socijalnom koji još nije u stanju da reši osnovna egzistencijalna pitanja – prava na život i prava na slobodu svih ljudi kao jednakih bića prirode. Socijalna misao tu se još nalazi u nekom predvorju Platonove akademije ili Aristotelovog vremena. Za sve ono što je tadašnje čovečanstvo okupiralo (ljubav, mržnja, altruizam, egoizam, pravda, nepravda, demokratija, tiranija, itd.) kao da su zastali pred tehničkim umom.

Dakle, jedan od razloga savremene pojave globalizacije je i ogroman razvoj tehničke civilizacije. Zahvaljujući tom razvoju došlo je do ekspanzije različitih vrsta komunikacija.

Pored raznih vrsta transporta ljudi i materijalnih dobara (vazdušni, kopneni, morski i rečni saobraćaj), danas su sredstva elektronske i satelitske komunikacije dostigla neslućeni stepen razvoja koji povezuje svet u mnogim segmentima života. Lik neke poznate ličnosti npr. iz sfere sporta ili politike, često je poznatiji od lica prvog suseda.

U svakom slučaju, visok stupanj tehnološkog razvoja, a naročito sistema elektronskih komunikacija, satelitskih, telefonskih i Internet veza i saobraćaja – jedan je od glavnih činilaca globalizacije i globalne

elektronske ekonomije, kao i u svim drugim oblastima, a posebno informatike, opšte tehnologije, prava i politike, sociologije, jednom rečju, profesionalne i opšte kulture kao parametra kulturnog identiteta određene zajednice.

Dobre i loše strane

Globalizacija nije jednorodan, a još manje jednosmeran sistem, a ponajmanje ona nije samo dobra ili samo loša pojava. Mnogi su rekli, da ona, poput bogova grčke i rimske mitologije (Janus, Protej) ima dva lica.

U stvari, globalizacija, sama po sebi, oslobođena svih okupacija, kao visokorazvijeni tehnološki i socijalni um, donosi dobrobit čovečanstvu (dobre strane). Ali, kada se globalizacija koristi kao vid diskriminacije ljudi, kao instrument za dalju i dublju podelu sveta na bogate i siromašne, sve do stepena ekstremnog siromaštva, kada globalizacija, makar i delimično postane sredstvo kršenja proklamovanih i kodifikovanih ljudskih prava, posebno imunitetskih ljudskih prava i njihovih miroljubivih integracija na područjima građanskih, političkih, ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava, a sve to radi ostvarenja određenih interesa (ekonomskih, ideoloških, verskih, teritorijalnih, finansijskih, vojnih i drugih srodnih interesa) – onda takva globalizacija nosi i donosi nekulturu rata, sukob i nasilje jednih u odnosu na druge, što predstavlja opoziciju zajedničke nam umnosti (loše strane).

Dobre strane ove pojave sigurno da se, između ostalog, mogu videti u sledećim područjima: globalizacija smanjuje osećaj izolovanosti, a uvećava emancipaciju kao suprotnost stege lokalizma i provincijalizma; informativna tehnologija, elektronska komunikacija, satelitska ili Internet komunikacija, o čemu je već bilo reči, čine da opšta znanja uglavnom budu dostupna svim ljudima bez obzira gde se oni geografski nalaze, pa čak i siromašnim, ako ne kao neposredna komunikacija, onda sigurno kao posredna ali dostupna informacija i komunikacija; globalizacija doprinosi povezanosti i komplementarnosti društvenih ustanova u raznim oblastima društvenog života i na različitim meridijanima sveta, što sve uvećava bogatstvo intelektualne i materijalne kulture; globalizacija dalje dovodi do stvaranja i funkcionisanja nadnacionalnih tvorevina, naročito u domenu ekonomije, finansija i uopšte privre-

de u tržišnim odnosima; umnoženost raznih vrsta saobraćaja (kopneni, morski, vazdušni, rečni, kombinovani) kao i saobraćaj telekomunikacija, poštanski, uslužni u raznim oblastima – dovodi do većeg upoznavanja ljudi i njihovih ustanova i opštih standarda, i to neuporedivo brže u odnosu na protekle vekove, što sve utiče na podizanje svesti i obrazovanja, pa i savesti, u pogledu značaja miroljubivih integracija; ukupnosti svojih činilaca, globalizacija doprinosi međukulturnom prožimanju, što je od osobite važnosti zbog postojanja velikog broja kulturnih posebnosti. Sve to zajedno čini epitet *dobrog* u kontekstu svetskog poretka koji bi trebalo da nas vodi u multikulturnu toleranciju, a ne u kulturnu centralizaciju i unipolarnu globalizaciju.

Što se tiče *loših* strana globalizacije, one se, u najvećem delu odnose na njenu ekonomsku sferu, a zatim i na političku i kulturnu oblast, sve do globalnog kriminala, terorizma i korupcije (naročito u zemljama tranzicije) kao i ekoloških rizika, što govori o globalizaciji kao dehumanizovanoj pojavi.

Ekonomska kritika

Kada su u pitanju loše strane globalizacije u ekonomskoj i finansijskog oblasti, tačnije, izrečene kritike, između mnogih autora, ovde posebnu pažnju treba posvetiti naučnim radovima Džozefa Stigliza, profesora ekonomije na mnogim univerzitetima, dobitnika Nobelove nagrade za ekonomiju 2001. godine, ne samo radi akademskih zvanja (zbog toga možda ga i ne bi pominjali jer takvih autora o istoj temi ima u velikom broju), već pre svega zbog njegovih konstatacija i naučnih zaključaka koje je izneo u svojoj knjizi *Protivrečnosti globalizacije* koja je prevedena na 27 jezika (u Beogradu objavljena 2004. godine). Knjiga je značajna, ne samo zbog teorijskih uopštavanja, već, pre svega, što je pisana na bazi bogatog iskustva sa »lica mesta«, na praksi Međunarodnog monetarnog fonda i Svetske banke (dve institucije koje odlučuju o sudbini miliona ljudi) u čijem je radu značajno učestvovao, ili, kako kaže Autor »napisao sam ovu knjigu zato što sam, dok sam bio na radu u Svetskoj banci, video iz prve ruke pustošće efekte koje globalizacija može imati na zemlje u razvoju, i posebno na siromašne u tim zemljama«.

Teorijska osnova je u sledećem: prevlast američkog modela tzv. čiste tržišne privrede nad evropskim modelom socijalne tržišne privrede. Autor je izneo argumentaciju protiv čiste tržišne privrede rekavši da je to *religija tržišnog fundamentalizma* koji u suštini znači produbljavaње jaza između siromašnih i bogatih. Po njegovim rečima, tri institucije upravljaju globalizacijom: Međunarodni monetarni fond, Svetska banka i Svetska trgovinska organizacija. Naročito ističe ulogu Međunarodnog monetarnog fonda koji se od svog izvornog značenja pretvorio u ustanovu sa velikom primenom politike.

Zemlje u tranziciji

U svojim ekonomskim analizama Autor se naročito zadržao na uticaju globalizacije na zemlje u tranziciji, kao i na pitanju privatizacije. Tako, ističe da globalizacija i uvođenje tržišne ekonomije u najvećem broju zemalja koje su bile u tranziciji od komunizma ka tržištu, nije donelo obećane rezultate. Te zemlje je Zapad uveravao da će im novi ekonomski sistem doneti neuporedivi prosperitet. Umesto obećanog, po rečima Autora, promene su im donele siromaštvo bez presedana: u mnogo aspekata, za najveći deo stanovništva, tržišna ekonomija se pokazala kao mnogo gora nego što su komunistički lideri predviđali. Prema daljim rečima Autora, savetnici sa Zapada, posebno iz SAD i Međunarodnog monetarnog fonda koji su umarširali tako brzo da bi propovedali jevanđelje tržišne ekonomije bili su u stvari, zagovornici nove religije tržišnog fundamentalizma kao zamenu za staru religiju – marksizam koja je, dokazalo se, imala tako puno nedostataka.

Privatizacija

Što se tiče privatizacije, Autor je, pored fiskalne strogosti i liberalizacije tržišta, uzima kao jedan od tri noseća »stuba« Vašingtonskog konsenzusa (saglasnost između Međunarodnog monetarnog fonda, Svetske banke i trezora SAD oko »pravilnih« politika za zemlje u razvoju) tokom osamdesetih i devedesetih godina 20. veka. Pitanju privatizacije Međunarodni monetarni fond i Svetska banka su pristupile iz uske ideološke perspektive – privatizacija je morala

da bude obavljena brzo. Prema daljim rečima Autora, vršeno je ocenjivanje zemalja koje su krenule u tranziciju iz komunizma u tržišnu privredu: one zemlje koje su privatizovale brže, dobijale su više ocene. Kao rezultat toga, privatizacija često nije donosila obećane koristi. Problemi koji su proistekli iz tih neuspeha izazvali su antipatiju i za samu ideju o privatizaciji. Privatizacija nije pala samo na teret potrošača, već i na teret radnika. Uticaj na zaposlenost je bio možda najveći argument i *za* i *protiv* privatizacije, i dok su njeni zagovornici dokazivali da samo putem nje neproductivni radnici mogu biti eliminisani, dotle su kritičari tvrdili da se smanjivanje broja radnih mesta vrši bez osećaja za socijalne troškove. Pri tome, pomeranje ljudi iz niskoproduktivnog rada u državnim preduzećima u stanje nezaposlenosti, ne povećava dohodak zemlje, i sasvim sigurno ne povećava dobrobit radnika. S tim u vezi, moralno je samo jedno: privatizacija treba da bude celovitijeg programa i to takvog koji iziskuje otvaranje novih radnih mesta u tandemu sa neizbežnim uklanjanjem radnih mesta koje privatizacija često nameće. To nisu samo pragmatična pitanja tzv. implementacije: to su pitanja principa.

Korupcija

Možda najozbiljniji problem u vezi sa privatizacijom (onako kako se ona često sprovodi) – jeste korupcija. Retorika tržišnog fundamentalizma tvrdi da će privatizacija smanjiti aktivnosti na traženje »rente« od strane vladinih zvaničnika koji, između ostalog, dodeljuju ugovore i poslove svojim prijateljima. Ali, suprotno onome što se očekivalo da postigne, privatizacija je učinila stvari mnogo gorim, tako da se u mnogim zemljama privatizacija nalazi u procesu podmićivanja. Ako je vlada korumpirana, onda ima malo dokaza da će privatizacija rešiti probleme koji postoje. Na kraju, ista korumpirana vlast koja je loše vodila državnu firmu, isto će tako upravljati i privatizacijom.

Svetska vlada

Ipak, Autor i pored upućenih kritika, analizira i mogućnost izlaska iz postojećeg stanja stvari. Tako, on će reći: na nesreću, nemamo Svetsku vladu odgovornu narodu svake zemlje da nadgleda proces

globalizacije po metodu uporedivom sa načinom na koji su nacionalne vlade vodile proces nacionalizacije. Umesto toga, postoji sistem koji bi mogao biti nazvan *globalno upravljanje bez globalne vlade*, tj. sistem u kome malo institucija – Svetska banka, Međunarodni monetarni fond i Svetska trgovinska organizacija i malo igrača ministarstva finansija komercijalnih poslova i trgovine, tesno povezanih sa izvesnim finansijskim i komercijalnim interesima, *dominiraju scenom*, ali u kojoj su mnogi koji su pogođeni njihovim odlukama ostavljeni skoro bez prava glasa.

Nova globalna ekonomija

Posle upućene ekonomske kritike postojećoj globalizaciji, Autor zaključuje: vreme je da se promene neka pravila koja vladaju u međunarodnom ekonomskom poretku, i da se promisli još jednom kako se odluke donose na međunarodnom nivou i u čijem interesu, stavljajući pri tome manje naglasak na ideologiju, a gledajući više na ono što funkcioniše. Nastavljanje globalne nestabilnosti predstavlja ogroman trošak. Globalizacija može biti preoblikovana tako da sve zemlje imaju glas u odlučivanju o politikama koje ih se tiču. To može pomoći stvaranju nove globalne ekonomije u kojoj je rast ne samo održivi i manje nestalan, već su i njegovi plodovi ravnomernije podeljeni.

Ka globalizaciji humanijeg lika

U tom smislu, Autor povezuje globalizaciju sa demokratijom i to pod naslovom *Ka globalizaciji humanijeg lika*. Prema Autoru, globalizacija često zamenjuje stare diktature nacionlanih elita novim diktaturama međunarodnih finansija. Zemljama je faktički rečeno da, ako ne poštuju određene uslove, Međunarodni monetarni fond ili kapitalna tržišta, odbiće da im odobravaju zajmove. Te zemlje su u osnovi prinuđene da delimično odustanu od svog suvereniteta, da puste da ih kapriciozna tržišta kapitala (uključujući i špekulante čiji su jedini interesi kratkoročne prirode) disciplinuju, govoreći im šta bi trebalo da rade, a šta ne bi trebalo da rade.

Dakle, dokle god se globalizacija sprovodi na način kao što je to bilo do sada, ona predstavlja prepreku punom ostvarivanju građan-

skih prava u uslovima demokratskog uređenja. Danas se globalizaciji upućuju izazovi u celom svetu. Postoji nezadovoljstvo globalizacijom, i ono je opravdano.

Međutim, globalizacija može biti sila u interesu dobra: globalizacija ideja o demokratiji i o civilnom društvu menja način razmišljanja ljudi. Ali, problem je u tome što za milione ljudi globalizacija nije dobro funkcionisala. Mnogi su, u stvari, dospeli u težu finansijsku situaciju, jer su mogli da vide kako im poslovi propadaju a njihovi životi postaju nesigurniji. Oni se osećaju nemoćnim u odnosu na sile koje su izvan njihove kontrole. Doživeli su to kao da su njihove demokratije potkopane, a kulture razorene.

Ako globalizacija nastavi da se vodi na način kako je to do sada činjeno, ako se ne izvlače pouke iz dosadašnjih grešaka, globalizacija će, ne samo podbaciti u unapređenju razvoja, već će ona nastaviti da stvara siromaštvo i nestabilnost. Bez reformi, snažne negativne reakcije koje već postoje, gomilaće se i dalje, i nezadovoljstvo globalizacijom će rasti, što će, prema rečima Autora, biti prava tragedija za sve nas, i naročito za milijarde ljudi koji bi inače mogli imati koristi od globalizacije.

Posle ukazivanja na neophodne reforme postojeće globalizacije, i ako se, prema rečima Autora, one shvate ozbiljno i realno izvodljive, postoji nada da jedan *humaniji* proces globalizacije može postati snažna energija koja vodi ka dobru, korisna za veliku većinu onih koji žive u svetu u razvoju, a koji će je pozdraviti dobrodošlicom. Ono što je potrebno, jesu politike za održiv i demokratski rast koji vodi računa o jednakosti. To je smisao razvoja. Razvoj ne znači pomaganje malom broju ljudi da se obogate, ili stvaranje nekoliko besmisleno zaštićenih industrija od kojih će imati koristi samo elita u zemlji, a ruralna sirotinja biti ostavljena u bedi. Razvoj se tiče transformisanja društva, unapređenja uslova života siromašnih, pružanje svima jednakih šansi za uspeh i mogućnost za zdravstvenu zaštitu i obrazovanje.

Ta vrsta razvoja se neće ostvariti ako samo nekoliko ljudi diktira politike koje zemlja mora da sledi. Osigurati da se donesu demokratske odluke, znači da je široki krug ekonomista, zvaničnika i eksperata iz zemalja u razvoju aktivno uključen u debatu. To takođe znači da mora postojati široka participacija koja ide mnogo dalje od eksperata i političara. Zemlje u razvoju moraju preuzeti odgovornost za svoju sopstvenu budućnost, ali ni Zapad ne može izbeći svoju odgovornost.

Međunarodne institucije moraju započeti možda bolne promene koje će im omogućiti da igraju ulogu koju bi trebalo da igraju, da bi učinile da globalizacija funkcioniše, i to ne samo za bogate i za industrijske zemlje, već i za siromašne, i za nacije u razvoju.

Zaključak o globalizaciji

Posle svega što je rečeno o globalizaciji, a još više na osnovu notornih činjenica o dobrim i lošim stranama savremene globalizacije, zaključak se sam nameće.

Zakonska i nadzakonska dužnost globalizacije je da izgrađuje takve ustanove socijalne pravde koje će biti u stanju da u velikoj meri ostvare organizaciju društvene zajednice na principima proklamovanih i kodifikovanih ljudskih prava u okviru Ujedinjenih nacija i drugih srodnih miroljubivih međunarodnih integracija.

U tom smislu, dužnost je savremene globalizacije da nas oslobodi vladavine međunarodne dehumanizovane vlasti, diskriminacije bilo koje vrste na područjima dostojanstva čoveka i svih njegovih legitimnih asocijacija, a posebno da nas oslobodi aveti masovne smrti i okova straha od upotrebe oružja za masovno uništavanje ljudi, genocida, preteće ekološke katastrofe, ekspanzije svojinske nepravde, novih emitovanih bolesti, terorizma svake vrste i dogmatske netolerancije onih pod čijom upravom se nalaze životi i slobode miliona ljudi.

Ukoliko bi globalizacija ostvarila ova oslobođenja onda bi to bio siguran znak i dokaz *duhovnog punoletstva* čovečanstva i put ka ostvarenju humane budućnosti. Pred pogledom nerođenih, savremeni svet je dužan da im ostavi humanu a ne posthumanu budućnost, jer i oni su i delo i deo iste prirode, jednaki u dolasku i jednaki u odlasku.

4. PRIRODNO PRAVO KAO KOHEZION FAKTOR MIROLJUBIVIH INTEGRACIJA

Kriterijum

Kao što je već naglašeno na početku ovog referata, kriterijum po kome se mogu razlikovati miroljubive integracije od onih koje to nisu,

jedino može biti stepen ostvarenja proklamovanih i kodikovanih ljudskih prava u njihovoj praktičnoj primeni. Tu postoji široka skala: od ostvarenja, pa preko podnošljivog neostvarenja, sve do grubog gaženja ovih prava. O uzrocima ovakvog stanja već je bilo govora u ovom referatu. Stoga, ovde će se, celine radi, u kratkim crtama izneti značenja i uloga racionalnog prirodnog prava kao *kohezionog faktora* mirosljubivih integracija.

Pri tome, jedna napomena: s obzirom da je Autor ovog teksta, u svojim ranijim uvodnim referatima u okviru rada Kopaoničke škole prirodnog prava, detaljno izlagao evoluciju filozofije prirodnog prava, ovde će se samo ponoviti glavni pravci te evolucije u meri koja je neopodna za potrebe ovog referata, sa upućivanjem na detaljnije izvore sadržane u uvodnim referatima u radu Kopaoničke škole ranijih godina.

Iznad prolaznosti pozitivnog prava

Filozofija prirodnog prava nadživela je sve vekove, da bi nam se danas, kao racionalna koncepcija, predstavila imenom ljudskih prava ili prava čoveka u kodifikovanom opusu dokumenata Ujedinjenih nacija i standardima Međunarodne zajednice. Naći se pod svodom prirodnog prava, znači biti iznad prolaznosti pozitivnog prava, njegove voljnosti ili proizvoljnosti, u svakom slučaju, iznad oskudice sadašnjosti. I po tome: pitanje istorijskog kraja prirodnog prava pitanje je njegovog početka.

Ljudska prava, kao sinteza organizovane umnosti, danas su postala koncept za sve kulture, kosmička vera za sve ljude, možda više od bilo koje religije, i to u vitalnim prostorima svake organizovane društvenosti, dakle, u domenu građanskih i političkih prava, ali isto tako i u domenu ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava.

I još jedanput: koliko je ta vera u praktičnoj primeni dobila svoje otelotvorenje, u kojoj meri su »pogažena obećanja« proklamovanih ljudskih prava, o tom vitalnom i sudbinskom pitanju savremenog sveta, već je bilo reči naročito kod izlaganja krupnih međunarodnih integracija i pitanja globalizacije kao skupa različitih ekonomskih, političkih, socijalnih i kulturnih procesa. Ostavljamo sudu javnosti da formuliše završnu reč.

Međutim, čini se, da u svemu tome treba dati prevagu racionalnoj koncepciji prirodnog prava kao kohezivnom faktoru u praktičnom životu razdvojenih, često i suprotstavljenih pojava, a koje bitno utiču na činjenicu nedovoljnog ostvarenja proklamovanih ljudskih prava.

Osnovni pravci

Pored pravno normativnog dela, o čemu je do sada u ovom referatu bilo dosta reči, ideja ljudskih prava, tačnije, prirodnih prava čoveka, činila je i čini jedan filozofski traktat koji je ugrađen u same temelje savremene kodifikacije ljudskih prava.

Postoji čitavo sazvežđe filozofskih pravaca u pronalaženju osnova i izvora ovoga prava. Ovde ćemo označiti samo osnovne pravce te filozofije, da bi svestranije sagledali racionalnu koncepciju, tu »jaku svetlost razuma« koja se nalazi u okviru širokog opusa Škole prirodnog prava. Reč je, dakle, o čitavom horizontu prirodno-pravnih učenja na kome danas racionalna koncepcija filozofije prirodnog prava zauzima centralno mesto.

Ideja o prirodnom pravu nalazi svoj koren u učenju grčkih filozofa sofista (peto stoleće stare ere), a naročito je bila zastupljena u učenju rimske Stoičke škole koja je insistirala na etičkim dužnostima. Prirodno pravo se objašnjavalo pravdom kao moralnom odredbom i »stožernom vrlinom« i prema tom kriterijumu zakoni mogu biti pravedni ili nepravedni.

Shvatanje prirodnog prava izraženo u antičkoj grčkoj i rimskoj filozofiji i etici, poslužilo je kao temelj za dalji razvoj prirodnog prava i to, najpre, u dva pravca: teološka interpretacija, naročito u smislu Tomističke doktrine srednjovekovne sholastike i interpretacija koja prirodno pravo odvaja od teologije (laicizacija prirodnog prava) i svodi ga na racionalno objašnjenje (Hugo Grocijus).

U okviru racionalne koncepcije prirodnog prava, javljaju se opet dva osnovna pravca u čijim granicama nailazimo na dalje teorijske podele. Jedan pravac koji prirodno pravo svodi na biološko-racionalno objašnjenje i drugi, koji prirodno pravo objašnjava isključivo autoritetom uma, zbog čega se i naziva čisto racionalno ili umno objašnjenje prirodnog prava.

Biološko-racionalna doktrina počev od 17. veka, i pored različitosti mišljenja pripadnika ove doktrine, ispoljila je zajednički imenitelj u tome što se prirodno pravo objašnjava povezanošću čovekovog određenog biološkog svojstva sa njegovim umom. Ta svojstva su ili čovečiji nagon društvenosti – *appetitus socialis* (Hugo Grocijus), nagon samoodržanja (Tomas Hobs), stanje bespomoćnosti (Samuil Pufendorf) ili jedno imanentno svojstvo čoveka (težnja za životom) koje je dirigovano njegovim umom (Christian Thomasius) ili čovekovo osećanje pravde (Herbert Spenser) ili najzad jedna koherentna teorija biološko-umnog pravca u 19. veku (Henri Ahrens).

Evolucijom ove doktrine, teorija prirodnog prava je došla do čisto racionalne koncepcije po kojoj je razum (ljudski um) izvor ukupnog saznanja, što je proizilazilo iz opšte filozofije racionalizma 17. veka (Rene Dekart). Ova teorija doživela je svoju sublimaciju u 18. veku u filozofiji Kanta, koja je do danas u suštini ostala jedan od glavnih izvora objašnjenja prirodnog prava. Putem teorije saznanja koja se prostire na čulnu oblast (empirijsko saznanje) i nečulnu oblast (transcendentno saznanje), došlo se do filozofske sinteze o čistom umu kojim se stiče transcendentno saznanje odnosno o umu iz čulne oblasti gde se ono javlja kao posteriorni faktor.

Moralni i zakonski imperativi, proizilaze iz uma iz čega sledi zaključak da je um zakonodavac prirodnog prava, po čemu se ono, prema ovoj filozofiji, i naziva umnim prirodnim pravom.

Primena u dokumentima UN

Teorijski izgrađena, racionalna koncepcija prirodnog prava, doživela je svoju najširu primenu u drugoj polovini 20. veka sve do danas, u brojnim dokumentima Ujedinjenih nacija i standardima Međunarodne zajednice, tako da se danas može govoriti, ne samo o renesansi prirodnog prava, već o jednoj, do sada najpotpunijoj kodifikaciji prirodnog prava čoveka koja je učinjena u istoriji pravne i moralne civilizacije.

Brojne deklaracije, povelje, konvencije, završna dokumenta i drugi opšti akti u okviru delatnosti Ujedinjenih nacija kojima je stvoren jedan novi pravnički svet, imaju za svoj zajednički imenitelj kulturu razuma i vrlinu pravde, dva stuba misaonog zdanja racionalne koncepcije prirodnog prava.

Deo opšte kulture

Prirodno pravo racionalnog smera čini deo opšte kulture – intelektualne, duhovne i materijalne, nadnacionalne i nadklasne, kulture svakog čoveka i svih ljudi zajedno, bez obzira na sve razlike koje postoje u fizičkim i umnim svojstvima ljudi, njihovim asocijacijama i širim zajednicama, sve do državnih subjektiviteta i njihovih saveza.

Zato pod njenim svodom nalaze se i činioци od kojih zavisi ostvarenje ili neostvarenje proklamovanih ljudskih prava. O tim činioциma, u ovom referatu, već je opširno bilo reči kod izlaganja pitanja od kojih determinanti zavisi ostvarenje ljudskih prava i da je to jedan dugi proces koji se prostire na neodređeno vreme. S obzirom na brojnost ovih činilaca, ovde se oni neće ponovo imenovati i zbog toga oni sa ovim delom čine organsku celinu.

Konkretno i zbirno

Humana budućnost savremenog sveta zavisi od stepena ostvarenja proklamovanih ljudskih prava i kodifikovanih u brojnim dokumentima Ujedinjenih nacija i svim drugim međunarodnim integracijama koje su inspirisane i praktično vođene vrlinom jednakog postupanja sa jednakim stvarima u smislu komutativne i distributivne pravde.

To su one međunarodne integracije koje, na taj način, a posebno putem multikulturne tolerancije, vrše ujednačavanje univerzalnih vrednosti okupljene oko dostojanstva čoveka kao *apriorne svrhe* njegovog prirodnog i socijalnog bitisanja.

Samim tim legislativno i filozofsko delo racionalne koncepcije prirodnog prava postaje neophodno svojstvo svake miroljubive integracije.

5. NAŠE PRAVO

Sudbina celine

Sada, posle izlaganja brojnih integracija, posebno integracije Evropske unije i globalizacije kao systemske integracije koja je saput-

nik kulturnog identiteta, na samom kraju ove Uvodne reči, dozvolite mi da se ukratko zadržim na pitanju gde je naše pravo u toj opštoj slici međunarodnih integracija, i to kako sa gledišta postojećeg stanja, tako i sa gledišta de lege ferenda.

Odgovor na ovo pitanje pruža se u dva pravca: jedan je opšti, a drugi lokalni. Naime, opšte stanje ljudskih prava u sadašnjem svetu, a posebno nesklad između proklamovanih i neostvarenih ljudskih prava, odražava se i na naše pravo koje deli sudbinu te opštosti. To se odnosi i na ishodišta pojedinih međunarodnih integracija, kako institucionalnih tako i konvencionalnih.

Drugim rečima, ogroman broj konvencija u svim oblastima međunarodnih odnosa o kojima je bilo reči (ekonomskim, socijalnim, kulturnim) čine sastavni deo unutrašnjeg pravnog poretka ili aktima ratifikacije ili pristupa već postojećim integracijama. Broj takvih konvencija je toliko veliki da on predstavlja čitav horizont na kome se prepoznaju glavne tačke savremene evropske i svetske civilizacije. Brojni međunarodni akti došli su ili putem državne sukcesije (preuzeti, prema ustavnim odredbama, iz bivše Jugoslavije) ili putem neposrednog pristupa.

U svakom slučaju kada je reč o postojećem stanju međunarodnih integracija u odnosu na naše pravo, može se reći, da ono prati i deli sudbinu celine konkretne integracije. I to bi bila opšta ocena koja se tiče pitanja našeg prava prema univerzalnim i regionalnim izvorima prava međunarodnih integracija.

Kriza državnosti

Međutim, kao deo celine, naše pravo ima i svoj lokalni problem, svoju krizu za koju važe posebna pravila, a što se sve odražava i na njeno prisustvo, položaj i ugled u međunarodnim integracijama.

Pomenuću nekoliko momenata koji označavaju postojeće stanje stvari: kriza državnosti (identiteta i integriteta); nekoherentnost pozitivnog prava; pravna nesigurnost; proces harmonizacije; nedostatak filozofskog koncepta prava.

Kriza ustavne državnosti, istorijski gledano, u našem pravu ima hronično značenje. Od 1835. godine do danas doneli smo 15 ustava (da

ih ne nabrajam jer bi nam to uzelo dosta vremena) i već taj fakt govori o našoj državnoj, političkoj, ekonomskoj, pravnoj, teritorijalnoj i uopšte o socijalnoj nestabilnosti, ali i više od toga – on govori o krizi našeg identiteta, pa u vezi s tim i integriteta.

Od polovine 19. veka bili smo Kraljevina Srbija, pa posle Prvog svetskog rata Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, pa onda Kraljevina Jugoslavija, da bi posle Drugog svetskog rata bili socijalistička republika i to: Demokratska federativna Jugoslavija, pa onda Federativna narodna republika Jugoslavija, a zatim Socijalistička federativna republika Jugoslavija, pa zatim Savezna republika Jugoslavija, pa zatim državna zajednica Srbija i Crna Gora, i danas Republika Srbija.

To stanje nestabilnosti traje do danas, sa različitim oscilacijama, možda i više i značajnije nego u poređenju sa nekim periodom iz naše prošlosti. Prema tome, u našem društvenom biću ima nečeg istorijski nedovršenog, a što bi trebalo da čini osnovu stabilnosti ustavnog uređenja. Razume se, da su ti faktori brojni i na njima se neću zadržavati.

Nekoherentnost pozitivnog prava

Navedimo sasvim kratko jednu hronologiju koja nam upravo ukazuje na uzroke različitih pojavnih oblika našeg prava u skorijoj istoriji.

Naše pravo oduvek je pripadalo rimsko-evropskoj porodici prava snažno oslonjenu na romansku i germansku školu prava. U tom smislu je bilo izgrađeno zakonodavstvo u Srbiji u 19. veku i kasnije u zakonodavstvu Jugoslavije. Brojni su primeri tada donetih zakona iz različitih oblasti po ugledu (ili kako bi danas rekli po načinu harmonizacije) na odgovarajuće evropske zakone, npr. iz oblasti ustavnog i upravnog prava, krivične i građansko-pravne procedure, trgovinskog zakonodavstva i građanskog zakonodavstva (Srpski građanski zakonik iz 1844. godine, donet po ugledu na Austrijski građanski zakonik iz 1811. godine).

Iz te evropske pravne kulture izbačeni smo odmah po okončanju Drugog svetskog rata uspostavom komunističkog režima i prakse, a to znači, rušenjem pravnih i drugih ustanova tzv. građanskog društva zasnovanog na privatnoj svojini i tržišnim odnosima. Izvršena je potpuna abrogacija pravnog sistema predratne Jugoslavije.

Danas je aktuelan obrnut proces, vraćanje na ustanove građanskog društva i tržišnu privredu uz snažan postupak privatizacije, o čemu je u ovom referatu već bilo reči kod izlaganja globalizacije i njenog ekonomskog aspekta. Ceo taj proces, čini se, mogao bi biti nazvan *povratkom u budućnost*. Sve je to uticalo da naše pozitivno pravo nije koherentno i stabilno.

Pravna nesigurnost

Kriza pravnog sistema meri se stepenom pravne nesigurnosti kao svodnim imeniteljem različitih činilaca prava koji utiču na njegov legitimitet i legalitet u postupku primene. Polazeći od krize državnosti, nekoherentnosti, kao i drugih determinanti koje utiču na kvalitet prava (o čemu je već bilo govora kod izlaganja pitanja ostvarenja i neostvarenje proklamovanih ljudskih prava) može se konstatovati da naše pozitivno pravo nije postiglo onu dozu stabilnosti koja čini atribut pravne države.

Ta nestabilnost se ogleda u više pravaca: pre svega ona se ogleda u neopravdano brznoj, stručno i naučno neproverenoj promeni pojedinih zakonskih rešenja, tako da ta rešenja ne izražavaju potreban kontinuitet zahteva organizovanog života u dužem vremenskom periodu. Naprotiv, trenutno stanje pozitivnog prava često se i u toku jedne kalendarske godine više puta menja i dopunjava, što sve govori o takvim zakonskim rešenjima u kojima se i stručnjak teško snalazi. S druge strane, česte izmene i dopune zakona unose osećaj nepoverenja u zakonska rešenja, što se negativno odražava na formiranje opšte pravne svesti, što je jedan od neophodnih uslova za stabilnu primenu postojećih zakonskih rešenja. Kada se tome dodaju i pojave retroaktivne primene zakona koje ugrožavaju čak i »stečena prava«, onda je pravna nesigurnost dobila još jedan atribut krize pravnog sistema.

Pri tome, pravna nesigurnost je još veća u sferi primene zakona u smislu neobjektivne primene ili neprimene zakona, čime se zalazi u širu oblast stručnosti, umnosti i nezavisnosti sudijske dužnosti u kontekstu trodelne podele vlasti.

Posebno, pravna nesigurnost je svojstvena postupku izvršenja pravosnažnih i izvršnih odluka sudske i upravne vlasti. Izvršenje

odnosno neblagovremeno izvršenje sudskih odluka, često potpuno obezvredi ranije vođeni sudski postupak, parnični ili krivični. Jednom rečju, vladavina pravne nesigurnosti se u našem pravu može označiti kao nejednako postupanje u jednakim slučajevima, što je suprotno kategorijama komutativne i distributivne pravde, karakteristične za pravnu državu i vladavinu prava.

Proces harmonizacije

Aktuelno pitanje našeg prava je i njegova harmonizacija sa pravom Evropske unije. Ta cela stvar, čini se, ide delimično dobro. Jedan broj zakona je prilagođen zahtevima harmonizacije, a jedan broj i ne treba da se harmonizuje, ili ne bar u većoj meri, jer su u pitanju dobri zakoni koji u svemu odgovaraju evropskim standardima, kao što je npr. Zakon o obligacionim odnosima koji je napunio 30 godina života, i čija rešenja, u najvećem delu, odgovaraju evropskim standardima jer su slična ili identična sa rešenjima evropskog prava u ovoj oblasti prava.

Međutim, u postupku harmonizacije često se javljaju i rešenja koja su tuđa, kako našem tako i evropskom pravu. Ta rešenja dolaze iz anglosaksonskog prava tako da i to predstavlja teškoću u izboru odgovarajućih rešenja koja su kompatibilna sa evropskom familijom prava i pravom Evropske unije. Kada je u pitanju pomoć kolega iz evropske familije prava, a posebno nemačkih vladinih i nevladinih organizacija, Kopaonička škola izražava naučnu i stručnu zahvalnost jer se njihova pomoć zasniva na principu boljeg argumenta, a ne na snazi izvanpravne moći.

Kada je u pitanju harmonizacija našeg prava sa pravom Evropske unije, potrebno je istaći jedno pitanje koje se često ispoljava kao problem. Naime, postavlja se pitanje, da li treba direktive Evropske unije o različitim pitanjima, često tehničkim ili sasvim tehničkim, unositi u kodifikacije prava npr. obligacionog prava, odnosno da li je u pitanju prosto prepisivanje ili je u pitanju *prilagođavanje* opšteg zakonodavstva (zakona i podzakonskih akata) tim smernicama, kako bi se omogućilo funkcionisanje prometa, pre svega u ekonomskim i trgovinskim odnosima na zajedničkom tržištu Evropske unije.

To pitanje je bilo postavljeno i na prošlogodišnjem zasedanju Kopaoničke škole prirodnog prava, i s obzirom na njegovu aktuelnost, neka bude i ove godine ponovljen odgovor koji glasi: direktive Evropske unije treba minuciozno ugrađivati u odgovarajući deo zakonodavstva u smislu prilagođavanja, a ne u smislu mehaničkog prepisivanja koje, između ostalog, može delovati nesistematično, posebno kada je reč o kodifikatorskim aktima koji imaju svoju tradicionalnu sistematiku i metodologiju. Pored toga, kodifikatorski akti, po sili svoje prirode, nisu podobni da se često menjaju, dok izvesne direktive, po svojoj prirodi, često se menjaju i prilagođavaju trenutnim zahtevima tržišne privrede. Iz svih tih razloga, čini se, da je mesto takvim direktivama u posebnim zakonima ili podzakonskim aktima, s tim što tzv. velike kodifikacije samo na principijelan način prihvataju i izražavaju svrhu i slovo određenih direktiva Evropske unije koje su primerene prirodi ovih kodifikacija.

Razume se, da celo pitanje treba posmatrati sa stanovišta obavezujućih zakonskih akata Evropske unije (zakon, okvirni zakon, uredba, odluka, preporuke i mišljenja) o čemu je već bilo reči kod izlaganja zakonodavne delatnosti Evropske unije. Međutim, u praktičnom životu primena direktiva (smernica) smatra se dogmom nekog nedodirljivog centra moći koji se snagom svoga imperijuma udaljava od proklamovane slobode, privredne utakmice i konkurencije, što je osobenost socijalne tržišne privrede.

Kodifikacija građanskog prava

Kada je reč o harmonizacija, treba naglasiti da je Odlukom Vlade Republike Srbije (novembra 2006) obrazovana Komisija za izradu Građanskog zakonika (opšti deo, porodično pravo, nasledno pravo, stvarno pravo, obligaciono pravo i trgovinski ugovori), čiji rad je u toku. Komisija je prošle godine (novembra 2007) publikovala knjigu *Rad na izradi Građanskog zakonika Republike Srbije* (preko 400 stranica štampanog teksta) sa otvorenim pitanjima iz ove široke oblasti prava. Knjiga je bila promovisana na prošlogodišnjem jubilarnom zasedanju Kopaoničke škole prirodnog prava sa pozivom pravničkoj javnosti za argumentovane sugestije i predloge. Kada je, dakle, reč o harmonizaciji našeg prava sa pravom Evropske unije, onda, pored ono-

ga što je već rečeno, treba imati u vidu i pomenuti rad na izradi Opšteg građanskog zakonika, čiji predlozi pojedinih rešenja, pored klasičnih, sigurno će obuhvatiti i rešenja savremenog evropskog prava. U stvari, neophodno je odgovarajuća zakonska rešenja u ovoj oblasti usaglasiti sa rešenjima ratifikovanih međunarodnih konvencija, kao i drugim međunarodnim standardima, a naročito sa pravom Evropske unije, koja će verovatno u budućnosti imati Građanski zakonik Evropske unije. Nadalje, pojedina zakonska rešenja trebalo bi usaglasiti sa čitavim sistemom smernica koje dolaze iz Evropske unije, a koje se odnose na sasvim konkretna pitanja iz ove oblasti prava. To je danas fakt, ne samo sa zemljama članicama Evropske unije, već i sa onim zemljama koje se nalaze na putu ka članstvu u Evropsku uniju, gde se nalazi i Republika Srbija i njen pravni sistem.

Sve u svemu, kada je reč o harmonizaciji našeg prava sa pravom Evropske unije, pored do sada izvršene harmonizacije, sigurno je da će i rad na donošenju Građanskog zakonika Srbije znatno doprineti završnom postupku ukupne harmonizacije.

Filozofski koncept

Našem pravu nedostaje filozofski i naučni koncept koji bi snagom argumenta obezbeđivao kontinuitet pravednog prava, kako u njegovom izvoru, tako i u postupku njegove primene. Dakle, koncept našeg prava mora biti duboko utemeljen u filozofiji pravde koja je ispoljena u svim kodifikacijama ljudskih prava u okviru Ujedinjenih nacija, Evropske unije i svim drugim srodnim i miroljubivim integracijama, i to ne samo u smislu *praznorečja*, već u smislu dubljeg filozofskog opredeljenja koncepta našeg prava. To nije i ne može biti trenutna politička ili bilo koja druga *kampanja*, već koncept prava koji zahteva trajno opredeljenje filozofije pravde u smislu racionalne koncepcije prirodnog prava.

Na putu rekovalescencije

Već smo naglasili da postojeće stanje našeg prava karakterišu sledeće okolnosti: kriza državnosti, nekoherentnost pozitivnog pra-

va, pravna nesigurnost, proces harmonizacije, nedostatak filozofskog koncepta prava. Na pitanje kako naše pravo može izaći na put ozdravljenja, odgovor bi mogao biti jednostavan: otklanjanjem pomenutih okolnosti. Ali, takav odgovor vodi u »začarani krug« i zato nastaje pitanje koji društveni činioци imaju snagu da uklone pomenute okolnosti i izvedu naše pravo na put rekovalescencije u smislu konstitucije pravne države i vladavine prava.

O tim činioциma već je bilo reči prilikom izlaganja uzroka nedovoljnog ostvarenja proklamovanih ljudskih prava, i tada smo naglasili da je to dug proces u kome brojne determinante prava (ekonomska konstitucija, moralna zasnovanost, filozofska i naučna prosvećenost, tolerancija, politička zrelost, trodelna podela vlasti, sudijska nezavisnost, socijalna sigurnost, ekološka etika, zaštita zdravlja, porodična struktura, radne navike, javno mnjenje, samosvesna sloboda, tehnička obrazovanost, kultura mira, zaštita imunitetskih ljudskih prava) utiču na formiranje kvalitetnog i pravednog prava. Međutim, kako je već naglašeno, to je dug proces sa neodređenim rokom trajanja.

Međutim, ono što nam se čini da je moguće uraditi u relativno kraćem periodu u smislu bar delimičnog ozdravljenja našeg prava, a što je poslednjih godina isticano u uvodnim referatima na godišnjim zasedanjima Kopaoničke škole prirodnog prava, ponovimo i ove godine i svake buduće, sve dok ove poruke ne nađu mesto u našem zvaničnom i nezvaničnom pravničkom svetu, a to su: napuštanje revolucionarne svesti kao izvora prava i napuštanje dogmatske netolerancije, a to između ostalog znači, osloboditi se svake svesti i namere da se zakon gazi uvek kada to odgovara trenutnoj volji ili interesu bilo koga.

To bi bio prvi korak na putu ka pravnoj državi. Nije reč samo o verbalnom izjašnjavanju. Od tih bujica reči i obećanja u medijima skoro da i nema drugih primarnih vesti. Revolucionarna svest kao izvor prava ušla je u sve pore, kako ranijih, tako i sadašnjih nosilaca javnih funkcija. Oni koji su po svojoj funkciji dužni da čuvaju zakon, da učvrste pravnu sigurnost kao zbirni činilac kvaliteta prava – oni su u mnogim situacijama, držeći se neke svoje volje i samovolje, a ne zakona, u mnogim situacijama delovali negativnim primerom nepoštovanja ni zakona ni suda. Šta znači kada nosioci javnih izvršnih funkcija preko medija kažu da određena presuda određenog suda nije dobra i da izvršna vlast ne stoji iza takve presude. Ili još drastičnije: kada državni organ koji treba da štiti zakonske imperativne odredbe, kao

što je npr. odredba Zakonika o krivičom postupku, prema kojoj će se svako smatrati nevinim dok se njegova krivica ne utvrdi pravosnažnom odlukom nadležnog suda, grubo gazi ovo načelo našeg i međunarodnog prava i javno preko medija izriče, bez suda, svoju presudu, pa čak i civilnu smrt, za lica koja se nađu na optuženičkoj listi određenog javnog tužilaštva.

Ovakve pojave predstavljaju povod za analizu i konstataciju doкле smo stigli na putu ostvarenja pravne države kao vitalnog pitanja ukupnog socijalibiliteta. Sudeći po ovakvim primerima reklo bi se da nismo stigli ni u predvorje pravne države, već da se još nalazimo na područjima antiprava i vladavine pravne nesigurnosti.

I zato, posle više od pola veka, ta revolucionarna svest, taj *recidiv bezakonja*, mora sići sa naše scene i ustupiti mesto legitimnim zakonima, kako u njihovom izvoru, tako i još više u njihovoj primeni. Samo takvo postupanje vodi u pravnu državu, a ovo drugo sa revolucionarnom svešću vodi u partijsku i antipravnu državu.

Drugim rečima, ta ustaljena revolucionarna svest, po kojoj se zakon gazi uvek kada to odgovara detentorima vlasti, mora se supstituisati vaspitanjem da je legitimni zakon iznad njih, a da su oni samo prolaznici, a ne vlasnici vremena, kako to ponekad, pa i često, postupaju. I kada cela stvar zapadne u neku ozbiljnu krizu, onda takvi detentori vlasti napuštaju brod koji tone, ali se odmah prebacuju u neki drugi preimenovani brod u svom nastojanju da opet upravljaju ljudima i stvarima. Kao da su zaboravili onu staru maksimu iz Bogišićevog zakonika iz 1888. godine prema kojoj – najveća je nepravda kad ko od zla djela svog, još i kakvu korist primi.

Na putu ozdravljena našeg prava, kao što je već rečeno, mora biti, ne samo konstituisana, već i primenjena koncepcija racionalnog prirodnog prava koja je snažno ugrađena u normativni deo dokumenata Ujedinjenih nacija, počev od Univerzalne deklaracije o pravima čoveka iz 1948. godine, pa sve do čitavog horizonta dokumenata izgrađenih na temelju ove Deklaracije, a koji su prožeti kulturom razuma i vrlinom pravde kao osnovnih atributa racionalne koncepcije prirodnog prava. Prema tome, koncept našeg prava može se naći, ne u frazama (npr. idemo u Evropu), već u delima filozofskog i normativnog opusa racionalne koncepcije prirodnog prava.

Kao posledica ovakvog koncepta i kao dalji korak na putu ozdravljenja našeg prava stoji i neophodnost poštovanja ratifikovanih konvencija i međunarodnih standarda kao sastavnih delova našeg pravog poretka. Njih treba primenjivati, a posebno u smislu interpretacije domaćeg zakonodavstva kada se rešenja tog zakonodavstva nađu u suprotnosti sa rešenjima međunarodnih konvencija i opšteprihvaćenih pravila međunarodnog prava. Rešenjima tih konvencija treba dati prioritet u odnosu na domaće zakonodavstvo. Ona nas uvode na široku scenu univerzuma pravednog prava.

Razume se, postupak ozdravljenja našeg prava pretpostavlja i doslednu primenu ustavnog načela o trodelnoj podeli vlasti, naročito u smislu da su sudski organi nezavisni od upravne vlasti. To je izraz ne samo pravnog htenja, već i izraz kulture jednog naroda. Bez nezavisnog sudstva nema ni pravne države.

Kopaonička škola je u više navrata argumentovano iznosila pitanje sudstva (u 1995. godini, opšta tema je bila *Sud i pravo*) i to sa više aspekata, a naročito sa stanovišta sudijske nezavisnosti. Na osnovu ovoga može se reći da je Kopaonička škola prirodnog prava zasnovala jednu doktrinu koja sveobuhvatno izražava gotovo sva pitanja vezana za ustanovu sudstva. Pitanje je samo koliko sluha ima zvanična pravnička javnost za ove zaključke, poruke i preporuke Kopaoničke škole prirodnog prava. Razume se, ne u smislu nekog apriornog zahteva, već u smislu kolegijalnog i argumentovanog dijaloga koji treba da doprinese izboru najboljih rešenja u ovoj značajnoj oblasti pravnog života.

Sve do sada pomenute okolnosti ipak čine neku vrstu celine društvenog bića i državne tvorevine, sa svim determinantama koje utiču na njen kulturni identitet i vladavinu prava kao antitezu vladavine pravne nesigurnosti i ugroženosti načela legitimiteta i legaliteta – ta dva temeljna stuba svake pravne države. U tom kontekstu je i demokratsko ustrojstvo koje ima jaku političku pozadinu, naročito u sistemu pluralizma političkih partija. U stvari, pluralizam političkih stranaka prirodna je pojava demokratske kulture i tolerancije kao svojstva te kulture. Ona donosi egzaltaciju slobode ličnosti i svih oblika njene društvenosti. Ali, ta sloboda mora biti ciljno vođena u smislu zaštite opšteg dobra i opštih interesa – nacionalnih, ekonomskih, političkih, evropskih i svetskih. Ta opšta dobra ne smeju biti prepuštena političkoj arbitrarnosti koja je dirigovana uskim partijskim interesom.

Sadašnja politička scena nije postigla te vitalne ciljeve naše zajednice, što se, takođe, odražava i na krizu prava i pravnog poretka. Otuda, za ozdravljenje našeg prava, pored svega što je u tom smislu do sada rečeno, potrebno je uneti više osećaja za opšte interese zajednice, bez obzira na prirodne različitosti i poglede pojedinih političkih stranaka o raznim tekućim pitanjima zajednice. Na tom putu ne smeju postojati svađe i prepirke koje ne vode računa o egzistencijalnim pitanjima i opštim interesima zajednice.

To pitanje je bilo detaljno razrađeno u Uvodnom referatu sa prošlogodišnjeg zasedanja Kopaoničke škole prirodnog prava (npr. automatizam ključa podele funkcije po političkom kriterijumu, a ne po kriterijumu autoriteta znanja), pa se na njemu sada nećemo više zadržavati. Ponovimo samo: kada bi u tom pogledu imali jednu zajedničku tačku oslonca, argumentovanu i jedinstvenu, mnoge stvari bi na opštem planu bile drugačije postavljene i utvrđene. Tada, napast strana i »zlo domaće« izgubili bi veliki deo svoje moći, jer bi se sudarili sa bedom jedinstvenog pravednog prava kao matice proklamovanih ljudskih prava, kodifikovanih u brojnim dokumentima Ujedinjenih nacija i drugim miroljubivim integracijama i to u vitalnim oblastima građanskih i političkih prava, ekonomskih, socijalnih i kulturnih prava. U svakom slučaju, jedan politički konsenzus o zajedničkoj zaštiti opštih dobara i interesa, bez obzira na različite partijske programe i trenutne intervencije, sigurno je jedan od već pomenutih činilaca koji mogu znatno uticati na poboljšanje kvaliteta našeg pravnog sistema.

6. SVOĐNA REČ

Pravedniji univerzum prava

Poštovane kolege, dozvolite mi, da vam na samom kraju ovog Uvodnog obraćanja, pred raskrsnicom kulture mira i nekulture rata i nasilja, uputim reči vere u zajedničku i organizovanu umnost savremenog sveta, umnost koja jedino ima prirodni mandat da nas izvede i dovede do kulture mira kao preduslova očuvanja spomenika prošlosti i razvoja humane budućnosti.

Kada umni deo čovečanstva savlada pakao razdora i nesloge i kada nas oslobodi svih agresija na naše prirodno pravo na život i slobodu, jutro novog dana doneće nam pravedniji univerzum prava.

A dotle, do tog jutra, do tog kulturnog čina, neka jačaju sve međunarodne integracije koje nose epitet miroljubivih integracija, neka jača naša matica savesti, kultura razuma i vrlina pravde, svuda i na svakom mestu.

Neka se kaplja pravde sa ovog Kopaoničkog vrha prirode ulije u reku dostojanstvenog života koji čini deo sveukupnosti prirodne i socijalne pravde.

To znači da će na rezultatima ovog Dvadesetprvog zasjedanja i njegovom Završnom dokumentu biti, zajedničkom rukom ispisane reči produženja prirodnog prava, dakle, reči *prolongatio iuris naturalis*.

